

SOK

MEI 2015

mededelingen

62

SOK

mededelingen

62

- 2 De Grote Berg (van Zussen); zijn ingangen en de bijbehorende stelsels** – *Peter Jennekens, Frans Willems, Roger (Bèr) Magnee & John Hageman*

DEI ET AVINIO ST. DEER. BIA TIEA
DEI ET AVINIO ST. DEER. BIA TIEA
DEI ET AVINIO ST. DEER. BIA TIEA
DEI ET AVINIO ST. DEER. BIA TIEA
DEI ET AVINIO ST. DEER. BIA TIEA
LIVERLOZ RYKRO ST
TRONTOZ RYKRO ST

De Grote Berg (van Zussen); zijn ingangen en de bijbehorende stelsels

PETER JENNEKENS, DEN OLIEBERG 74, 6231 AX ROTHEM

FRANS WILLEMS, DE MEANSTRAAT 17, 3770 ZICHEN-ZUSSEN-BOLDER

ROGER (BÈR) MAGNEE, MERGELWEG 275, 6212 XG MAASTRICHT

JOHN HAGEMAN, OP DE BANNET 47, 6223 GD IITTEREN

AFBEELDING 1: Het onderaards landschap dicht bij de schacht van waaruit Custers kuil is ontgonnen, met rechtsboven het bekende opschrift van "IAMSIN DE LACROIX" e.a. uit

◀ 1651 (foto Bèr Magnee)

Inleiding

Zoals wellicht bekend bestaat de Grote Berg, door sommigen ook wel ten onrechte in zijn totaliteit de Lacroixberg genoemd, uit diverse kleinere stelsels die tegenwoordig door samensmelting één gigantisch geheel vormen. Wat aan deze groeve het eerste opvalt is de enorme verscheidenheid aan landschappen. Bekijkt men zo een landschap nauwkeuriger, dan zal men zien dat een identiek landschap vaak bij een en hetzelfde stelsel hoort. Door het analyseren van de ontginningsrichting en de daarbij behorende doorbraken, in combinatie met het bestuderen van het gebruikt gereedschap en aanwezige opschriften, kan men bepalen welke ingangen en gangen vrijwel zeker tot een bepaald stelsel behoren. Een afgebakend gedeelte kan men vervolgens onderwerp maken van verdere studie. Op deze wijze zijn wij te werk gegaan in een onderzoek naar het zogenaamde "Tunnelstelsel" als onderdeel van de Grote Berg, waarvan de resultaten eerder werden gepubliceerd in SOK-Mededelingen nr. 57.

De Grote Berg van Zussen heeft, buiten de tegenwoordige ingangen, meerdere inmiddels verdwenen toegangen gehad. Het is de bedoeling om in dit artikel niet alleen de tegenwoordige, maar ook inmiddels verdwenen ingangen (voor zover bekend) te benoemen. Tevens worden (indien van toepassing) de bij de ingangen behorende ontgonnen stelsels beschreven, waarbij het ene gedeelte meer aandacht heeft gekregen dan het ander. Omdat de Lacroixberg aan de basis van dit artikel stond -het was eerst de bedoeling om alleen dit stelsel van de Grote Berg te beschrijven- wordt hier veel dieper op ingegaan als op de rest.

Het onderstaande overzicht heeft niet de pretentie volledig te zijn. Dat is het zeker niet. Zo is een centraal gelegen gedeelte in dit onderzoek nog niet opgenomen, wat weer een drijfveer is voor verder onderzoek.

Bovendien kan een ingang verschillende benamingen hebben, evenals het stelsel waar de ingang toegang tot verleent. En dan is het ook nog eens zo dat men in de loop van de tijd benamingen door elkaar of zelfs foutieve benamingen is gaan gebruiken. Andere benamingen zijn weer verdwenen. Verder zijn er aparte stelsels zonder naam of stelsels met alleen maar een bij insiders bekende naam.

Voor de duidelijkheid blijven we in dit artikel het totaal aan stelsels en stelseltjes, die door doorbraken met elkaar verbonden zijn, “de Grote Berg (van Zussen)” noemen.

De schacht als ontginningsingang en de bijbehorende stelsels

- 4 In de Grote Berg hebben op verschillende plaatsen schachtontginningen, met of zonder gebruik van een “graet”, plaatsgevonden. Omdat het eigenlijk solitaire stelsels zijn, variëren zij van ouderdom en landschap. Grote gelijkmatig ontgonnen landschappen vindt men er niet. Het is meer een ratjetoe van ontginningen waar willekeurig en naar behoefte, soms professioneel, soms vrij amateuristisch, gebroken is. De gangen zijn ten opzichte van andere gedeelten van de Grote Berg veelal laag, met een hoogte tussen de 2 à 3 meter. Op diverse plaatsen zijn de oorspronkelijke vloeren door instroming of opvullingen opgehoogd. De gangen zijn plaatselijk sterk vervuild omdat ze als vuilnisbelt zijn gebruikt. Deze stelsels zijn vooral terug te vinden onder de huizen, voornamelijk onder die van de Misweg en Waterstraat te Zussen. Dit laatste gedeelte, dat eveneens uit diverse verschillende stelsels bestaat, wordt ook “Onder de Waterstraat” genoemd. Deze vroeger aparte gangenstelseltjes maken nu, omdat ze door doorbraken met elkaar verbonden zijn, deel uit van de Grote Berg. Vaak dragen zij de naam van de (vroegere) eigenaar van

de bovengrond, die toegang had / heeft via schacht en of graet tot de ondergrond. Bijvoorbeeld het stelseltje onder het perceel van “de Rooie Jean”, “Mensing” of “Clement”, enz.

Door instortingen en opvullingen van gangen zijn stelsels of gedeelten daarvan voor altijd verdwenen of onbereikbaar geworden (bijvoorbeeld “de kelder van Henri Smets”). Des te meer is het van belang dat zoveel mogelijk van het resterende deel onderzocht en beschreven wordt. Bij een onderzoek zullen de (vroegere) bewoners van de bovenliggende huizen een belangrijke rol moeten krijgen. Tot nu toe heeft in dit gedeelte nog geen uitgebreid onderzoek plaatsgevonden.

Custers kuijl

Omdat dit stelsel vanuit een schacht ontgonnen is hoort dit eigenlijk in het stukje hierboven thuis. Het stelsel grenst echter een aan een ander nog te beschrijven stelsel en daarom willen we hier toch wat meer aandacht aan besteden.

Plaatst men dit gedeelte binnen het gehele gangenstelsel van de Grote Berg, dan is het ongeveer in het midden terug te vinden.

Een (zoals normaal) bij een schacht behorende graet is niet gevonden. Waar de schacht bovengronds uitkomt is niet precies aan te wijzen, omdat een kaart van de ondergrond, in combinatie met de bovengrond, ontbreekt. Wel is het zeker dat de inmiddels dichte schacht ergens in een veld of akker uit moet komen en zeker niet in de bebouwing van Zussen. Onder aan de schacht ligt een grote kegel tamelijk recent en zwaar vervuild afval. De doodskoppen op bussen, blikken, kannen, enz. kijken je waarschuwend aan.

AFBEELDING 2: De lage gangen in de Collasberg (foto Peter Jennekens)

De naam “Custers kuij” wordt reeds genoemd in een archiefstuk uit 1752, waarin tevens vermeld staat dat het Sint-Servaaskapittel de eigenaar is (RHCL, 14.Boo2A Kapittel St. Servaas, inv. nr. 910). In het archiefstuk is sprake van “Claes Tants Custur”, hetgeen de naam van het stelsel verklaart (Claes Tans is de pachter en “Custer” zijn beroep). Verder moet ene Wirick Alexander uitleggen waarom zijn “Werclieden oft Berghouders” blokken hebben “uytgewerckt” in een gedeelte waar hij geen recht op heeft en hoe dit gecompenseerd moet worden.

Delen van het stelsel zijn, gezien de aanwezige jaartallen, minimaal honderd jaar ouder. Het oudste bij dit stelsel behorende opschrift dateert uit 1631.

De naam van het stelsel is ook in situ als opschrift terug te vinden: “hier lich eenen man onder kustuskoul .....”.

Het is jammer genoeg niet gelukt om de exacte grootte van dit stelsel te bepalen. De begrenzing was niet overal even duidelijk.

De Maresberg of Collas(berg)

De tegenwoordig gangbare naam voor deze groeve is de Collas(berg). Elf jaar geleden kweekte W. Peeters van Zichen in deze groeve nog champignons. Momenteel wordt het voorste gedeelte gebruikt als opslagplaats van aardappelen en allerlei landbouwapparatuur.

Dit op zichzelf staand stelsel is via een later gemaakte smalle, lage tunnel

verbonden met de rest van de Grote Berg. Daar waar dit tunneltje uitkomt in de Grote Berg heeft, gezien diverse opschriften uit 1708, de grens, de “reen”, gelegen tussen het gebied van het Sint-Servaaskapittel en dat van de Orde der Predikheren (Dominicanen) van Maastricht.

Als we kijken naar de ontginningsrichting is ook de Collas weer op te delen in diverse aan elkaar gegroeide separate stelseltjes, waarbij zeker één stelsel vanuit een schacht is ontgonnen. De groeve heeft momenteel één eigen toegang gelegen aan de Visésteenweg. Vroeger heeft aan de ingang, tegen de vaste mergel aan, een woning gelegen. Het directe ingangsgebied heeft gezien de diverse nisjes, halster- en paalgaten gediend als opslagplaats, voorraadkast en stalling van deze woning.

AFBEELDING 3: Een versteviging aangebracht in 1725 door meester metselaar Mares in de Collasberg (foto Peter Jennekens)

Er zijn nog een paar kleinere toegangen aan de kant van de Visésteenweg geweest, maar die zijn inmiddels verdwenen of als zodanig niet meer in gebruik.

De tegenwoordige ingang is vroeger breder geweest, maar door een dreigende instorting van de direct achter de ingang gelegen hoofdgang, heeft men ter versteviging een muur van mergelblokken opgemetseld en daardoor is de ingang dus versmald. In deze muur is het jaartal 1709 ingekrast, wat iets zegt over de bouwdatering van de muur.

Het stelsel kenmerkt zich door overwegend lage gangen (2 meter), die eigenlijk zonder regelmaat of vast patroon ontgonnen zijn. Op sommige plaatsen kan men van een echte “onderberg” spreken, daar is een stelsel

uitgebroken onder een ander stelsel. Ergens anders gaan de blokkbrekers met een schuin aflopende gang door een harde laag heen en breken zij een stelsel uit in een lager gelegen mergelpakket. Soms haalt men de harde laag weg tussen de op elkaar gelegen stelsels en ontstaan wel hoge gangen. Al met al een wirwar aan gangetjes, die over en onder elkaar heen gaan. Geen stelsel dus waar men gemakkelijk de weg leert.

De naam Maresberg heeft de groeve te danken aan de familie Mar(r)es. Deze naam komt op de wanden van dit gedeelte, maar ook in de rest van de Grote Berg veelvuldig voor. Een zekere Renerus Mares, de naam die het meeste voorkomt, heeft in dit stelsel diverse efficiënte verbeteringen aangebracht om de stabiliteit te vergroten. De door

hem gemaakte spits- en rondbogen zijn ware kunstwerken. Dit alles is op een zeer professionele wijze gebeurd. Gelukkig noteerde hij vaak zijn naam en jaar erbij, waardoor Mares en zijn “werk” voor onderzoekers een dankbaar studieobject is geworden (Olefs & Vossen, 1985).

Op een bijgeplaatste foto zien we hier een fraai voorbeeld van. Mares heeft in 1725 een versteviging aangebracht om een loshangende plaat aan het plafond te stabiliseren. Hiervoor heeft hij een vierkant gat in de vaste wand gemaakt en daar een blok ter ondersteuning ingestoken. Een schijnbaar effectieve methode want het plafond is na bijna 300 jaar nog steeds niet naar beneden gekomen.

Uit de archiefstukken blijkt echter ook waarom hij in staat was tot het maken van deze “hoogstandjes”. Het eigenlijke beroep van Renerus Mares

was “meestermetseelaar”. Dicht aan de ingang is een prachtig gemaakte schacht te vinden, die gezien het vakmanschap ook door Mares is gemaakt.

Het oudste gevonden opschrift is uit 1607 en bevindt zich 50 meter van de ingang verwijderd. Het ontstaan van het stelsel kan dan ook minstens in het begin van de 17^e eeuw geplaatst worden.

Ingangetjes links van de Collasberg

Aan de kant van de Collasberg, maar dan meer in de richting van Riemst/Heukelom liggen verschillende kleinere ingangen, die echter allen na een paar meter op instortingen, instromingen of wand doodlopen. Een van deze ingangen (inmiddels door de boer met een dikke laag grond afgedekt) heeft de naam “het Vossekoet”. Deze kleine uit een gang bestaande groeve heeft echter geen verbinding met de Grote Berg en hoort eigenlijk niet in dit artikel thuis.

Het Tunnelstelsel

In een vorig artikel hebben wij uitgebreid een (gewelfde) tunnel besproken, gelegen in de Diepe Wei, die als toegang diende tot het gedeelte van de Nieuwe Berg en het Zwart, gezamenlijk “het Tunnelstelsel” genaamd (Jenekens, Magnee & Willems, 2012). Ook bij de exploitatie van dit stelsel heeft het Sint-Servaaskapittel een grote rol gespeeld.

AFBEELDING 4: De Gilkesberg, vlak bij de ingang en de 10 meter daarvandaan gelegen schacht (foto Peter Jenekens)

De Gilkesberg

De ingang van de Gilkesberg is onlangs “verdwenen”. Tijdens ons onderzoek voor dit artikel is deze door bouwwerkzaamheden deels afgegraven en deels opgevuld. De ingang lag op privéterrein achter een huis aan de Visésteenweg.

Op een door T. Breuls beschikbaar gestelde topografische kaart, gedeeltelijk samengesteld in 1920, wordt op deze locatie een ingang aangegeven met de naam “de Gilkesberg”. Waarschijnlijk betreft het hier de naam van de eigenaar van het betreffende perceel, maar zekerheid hierover hebben we niet.

Vanuit de ooit grote ingang is een klein stelsel ontgonnen, met direct na de ingang een schacht.

AFBEELDING 5: Het prachtige landschap in de Lacroixberg (foto Bèr Magnee)

Een verdwenen ingang behorende bij een stelseltje uitkomende in de Lacroixberg

Dit stelsel ligt evenals de Gilkesberg ook aan de Visésteenweg, maar dan meer richting Eben Emael (zie afbeelding 10 en de beschrijving van de Lacroixberg, plattegrond 1, stelsel C).

De Lacroixberg

Zoals reeds in de inleiding aangegeven is de Lacroixberg of Lacroix's berg een deel van de Grote Berg. In de volksmond wordt dit gedeelte ook wel "Bij de Boer" of de "Boerenberg" genoemd. De Lacroixberg ligt ingesloten tussen de Misweg, Burchtstraat en Visésteenweg, in een gedeelte dat door de opvullingen onder de Misweg, op drie doorgangen na, is afgesloten van de rest van de Grote Berg.

Algemeen

Tegenwoordig is de Grote Berg nog maar op twee manieren door een poort te betreden; via de Collasberg of via een tweede toegang eveneens aan de Visésteenweg gelegen. Deze toegang bestaat uit twee ingangen. Beide liggen aan het einde van een dalende karrenweg met links en rechts een talud (Hier komen we later in dit artikel nog op terug, zie 2 en 3 op plattegrond 1).

Via twee smalle doorgangen door een breuk heen is er verbinding met de rest van de Grote Berg. Deze breuk heeft ook hier de begrenzing en grootte van het stelseltje bepaald. De grootte van de gangen staat helemaal niet in verhouding tot de grootte van het gangenstelsel. Enkele ganggedeelten van de Gilkesberg zijn vrij breed, zeker 5 meter. Ook zijn hier verkantingen te zien. De gangen lijken hoog te zijn geweest (gezien de breedte) maar dit is niet te bepalen omdat het stelsel nagenoeg geheel is volgelopen met dekgrond. Boven op de ingestroomde dekgrond heeft men nog champignons gekweekt. De schaarse opschriften betreffen dan ook deze kweek. Oudere gedateerde opschriften werden niet aangetroffen, hoewel het stelsel wel een oude indruk (16/17^e eeuw) maakt.

De rechter toegang is de ingang van de Lacroixberg. Buiten, voor de ingang van de Lacroixberg staande en naar het noorden, naar de ingang kijkend, kunnen we dit gedeelte, zij het zeer grof, in zijn omgeving situeren. Naar voren, naar het noorden dus, liggen Zussen en Maastricht. Achter ons hebben we dan het zuiden met de Visésteenweg en Zichen. Naar rechts, het oosten, ligt Eben Emael en links, naar het westen ligt Riemst. Naar het noorden en het westen grenst de Lacroixberg aan de rest van de Grote Berg en heeft daar dus ook verbinding mee.

De Lacroixberg, een indruk

Betreedt men dit gedeelte dan is het eerste dat opvalt de reuk. Er hangt een lichte benzine- of diesellucht, vermengd met een muf geurtje. Dit is ook te begrijpen als men weet dat dit stelsel nog actief gebruikt wordt door een boer. Bandensporen op de vloer laten zien dat deze met zijn tractor geregeld in de groeve rondrijdt. Links en rechts in de gangen en nissen staan landbouwmachines, al dan niet meer in gebruik. Op diverse plaatsen wordt de groeve als opslagplaats gebruikt voor allerlei ondefinieerbare materialen. In enkele gangen liggen aanzienlijke hoeveelheden aardappelen opgeslagen, zodat men heel voorzichtig laverend tussen de aardappelen een weg moet zoeken.

Dit stelsel heeft een prachtig afwisselend landschap met zowel lage smalle gangen en vooral in het middengedeelte hoge (5,50 m.), brede (4,50 m.) gangen. Het stelsel doet “oud” aan, al is dat natuurlijk een relatief begrip. Gelukkig is er bijna geen moderne graffiti te vinden.

AFBEELDING 6: De Lacroixberg als opslagplaats voor landbouwmachines en allerlei ondefinieerbare materialen (foto Bèr Magnee)

In de groeve komen een ronde en een vierkante schacht uit. Ze zijn niet ver van elkaar verwijderd. Buiten de vorm lijken ze veel op elkaar. Na ongeveer anderhalve meter vaste mergel is de schachtwand (10,50 m.) tot bovenaan toe uit mergelblokken opgetrokken. De twee schachten zijn ook met mergelblokken afgedicht. Onderaan de rand zijn geen ingesleten touwsporen te zien. Waarom hier twee schachten zo dicht bij elkaar liggen (ong. 40 m.) is onbekend en eigenlijk onlogisch.

De uit het stelsel gewonnen blokken zijn op een professionele en systematische manier gebroken. Hier zijn geen amateurs aan het werk geweest. Het is dan ook geen “boerengeriefberg”, al hebben de boeren, niet alleen in deze tijd, veelvuldig gebruik gemaakt van de groeve. Hier en daar, vooral op hoeken van pilaren, zijn karrensporen te zien.

Verdwalen kan men hier niet, daarvoor is dit gedeelte te klein, maar met

ongeveer 50 pilaren is het zeker de moeite waard.

De groeve “lijkt” vrij oud te zijn. Deze “vaststelling” is echter niet gebaseerd op feiten, maar op een indruk. Een algemene indruk, die men opdoet als men door de gangen loopt en het “onderaardse landschap” bekijkt.

Het voornaamste door de blokbrekers gebruikt gereedschap is de zaag en de slagbeitel, waarvan de sporen op plafond en wanden duidelijk zichtbaar zijn.

Om de ouderdom van een stelsel of gedeelte daarvan te kunnen bepalen kan men verschillende aspecten separaat of in combinatie bestuderen. Bijvoorbeeld de ontginningsrichting en -methode, inscripties op de wanden en archiefmateriaal.

10 Vooralsnog worden de ontginningsmethoden, daar waar gebruik is gemaakt van voornamelijk zaag en slagbeitel, geplaatst in de periode van circa 1300 tot 1850 (Amendt, 2013).

Dit is een zeer ruime periode, maar als we de oudste opschriften bij de datering betrekken dan blijkt dat de groeve reeds bestond in de 17e eeuw en daarom willen we het ontstaan van dit gedeelte dan ook minstens in deze eeuw plaatsen.

Een groeve kan natuurlijk ook in verschillende periodes ontgonnen zijn. Kijken we naar de resultante van de gebruikte ontginningsmethode in dit gedeelte, dan zien we géén grote direct in het oog vallende verschillen. In vele gangen zijn verkantingen (afgeschuinde kanten in de hoek tussen wand en plafond) aan de bovenkant van de pilaren terug te vinden. Dit deed men om de stabiliteit van de groeve te vergroten.

Ook de bovenvoor is nagenoeg overal in het stelsel even hoog.

De hoogte van de gangen varieert. Dit heeft echter niet alleen met de ontginningsmethode te maken, maar ook met instromingen, ophogingen van vloeren en instortingen. De breedte van de gangen varieert ook,

maar de beweegredenen hiervoor zijn bijna steeds weer te herleiden tot geologische omstandigheden als breuken, aardpijpen, karstvorming en dan speciaal de daar veel voorkomende horizontale karstvorming in het mergelpakket. Dit alles gecombineerd doet vermoeden dat dit gedeelte in één aaneengesloten periode in zijn geheel is ontgonnen. Hierbij hebben dus de geologische omstandigheden en (misschien ook) de eigendomsrechten van de bovengrond/ondergrond het stelsel in zijn huidige vorm als zodanig bepaald.

De nomenclatuur van de “Lacroixberg”

Wanneer men de naam “Lacroixberg” is gaan gebruiken is niet meer te achterhalen.

Tegenwoordig wordt, zoals reeds aangegeven, de gehele Grote Berg vaak de Lacroixberg genoemd. Een foutieve benaming. In het blad van de Heemkunde St. Servaas te ZZB (jrg. 4 nr. 2) (ZZB = Zichen Zussen Bolder) spreekt men ook over de Lacroixberg als dat specifieke gedeelte van de Grote Berg, waar ook in dit artikel over gesproken wordt.

In de rollen en gigten van ZZB komen beide namen niet voor. Dat is echter niet zo vreemd. Het komt vaker voor dat een groeve niet met een specifieke naam in de aktes voorkomt. Dan wordt het natuurlijk zeer moeilijk om aan te geven over welke groeve men het nu precies heeft, zeker als er meerdere groeven binnen een gemeente liggen.

De naam “Lacroix” komt wel in archiefstukken van ZZB voor en wel als achternaam. Het is dan ook deze familie die zeer waarschijnlijk haar naam aan dit gedeelte van de Grote Berg heeft gegeven. Wanneer is onbekend. Wel weten we dat rond 1845 Guillaume (Willem) Delacroix eigenaar was van een perceel grond, gelegen direct rechts van de landweg die naar de ingang van de Lacroixberg loopt. Als woonplaats staat Zussen vermeld en van beroep moet hij “*maçon*” (metselaar) zijn geweest.

AFBEELDING 7: Lacroixberg. De landbouwproducten (foto Bèr Magnee)

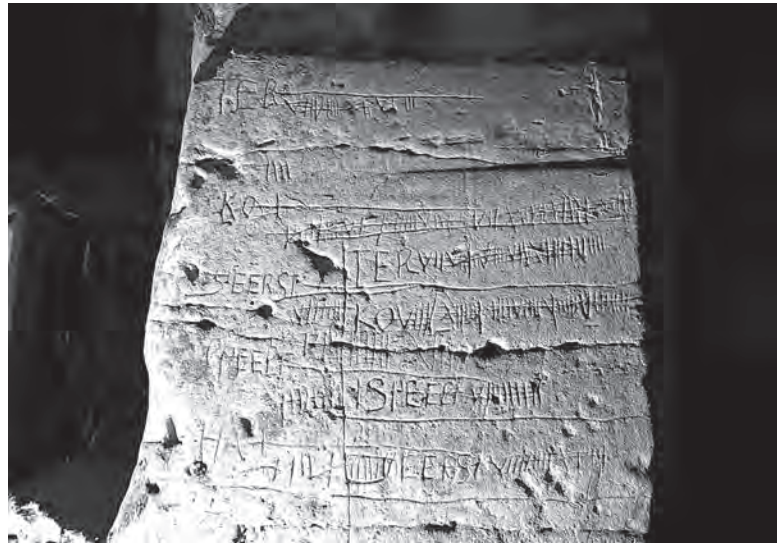
De familie Delacroix (De la Croix) woont echter reeds langer in ZZB. Zo komen we in een geding van 26 april 1719 Jan (Jean) de la Croix tegen die samen met zijn “medemaets” (o.a. W. Stas) uitleg moet geven aan de rentmeester van het “St. Servaes Gasthuys van Tricht” i.v.m. “vergoedinge en betaelinge van 18500 blocken uijtgewerckt uijt Gasthuys grondt”. Met dit archiefstuk is dus een connectie tussen de familienaam Delacroix en de mergeexploitatie aangetoond.

De naam “Lacroix” komt een keer of vijf in de Lacroixberg voor. Deze zijn niet gedateerd, maar gezien de schrijfwijze komen deze uit de 19e / 20e eeuw.

(Als iemand verder onderzoek wilt gaan doen naar de familie De la Croix, dan moet men ook kijken naar de familie “a Cruce”. Tussen deze twee namen is een verbintenis en hoogstwaarschijnlijk betreft het een alias. Beide namen komen in de archiefstukken van ZZB voor. Soms samen in één akte, waarbij het een en dezelfde familie betreft.)

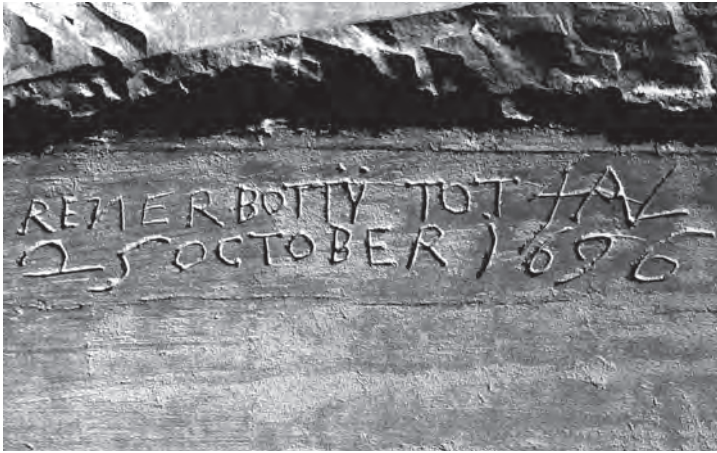
Andere opschriften

Wat het secundair gebruik als “boerenberg” betreft heeft de Lacroixberg niet alleen tegenwoordig, maar ook in vroegere tijden als zodanig dienst gedaan. Dat wordt niet alleen aangetoond door tientallen halstergaten, diverse voederbakken en vee-stallingen, maar ook door een prachtig oud, ingekrast opschrift. Hetzelfde opschrift, tenminste met dezelfde intentie, komt meerdere keren, geclusterd, voor. Het betreft eigenlijk een soort boekhouding. Achter diverse namen van gewassen staan turfellingen, die waarschijnlijk een bepaalde hoeveelheid of handeling aangeven. Zo

staat er: “ter”, “ko”, “geerst”, “speelt” en “ha”. Hier wordt waarschijnlijk terf (tarwe), koren (in deze contreien betreft het dan rogge), gerst, spelt en haver mee bedoeld.

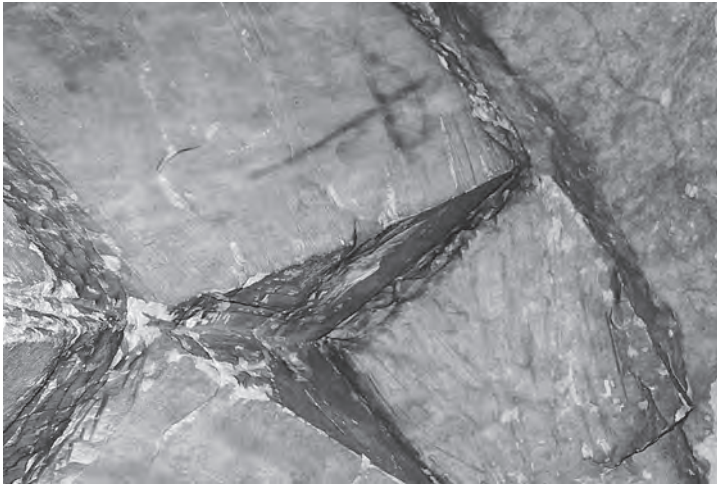
In het centrale deel van het stelsel, bovenaan net onder het plafond, staat een ander interessant opschrift ingekrast: “rener bottij tot fal 25 oktober 1696”. We mogen er van uitgaan dat dit opschrift op 25 oktober 1696 is aangebracht en het betreft een zekere Ren(i)er Bottij uit Fal, het tegenwoordige Valmeer. Bottij is geen onbekende naam in de groeven van ZZB. Zo vinden we een inkrassing van “Matthi Botthi anno 1611” in de Groeve onder de Lindestraat, maar ook in sectie 14 in de Grote Berg vinden we deze zelfde (ingekraste) naam terug: “Matthi Botthi AO 1618”. We kunnen

AFBEELDING 8: Lacroixberg. "rener bottij tot Fal" (foto Peter Jennekens)

gerust aannemen dat bij de laatste twee namen het een en dezelfde persoon betreft. Het is dan weer interessant om uit te zoeken waarom deze Botthi in de twee verschillende groeven terug te vinden is. Of Rener Bottij een familielid is, maar dan van een latere generatie is onbekend. De naam Bottij (ook Rener) en diverse schrijfvarianten komt ook voor in de gedingboeken van ZZB.

Zo is er in 1701 sprake van een zekere Lemmen Pottij wiens "huysvrouwe" Catharina de la Croix is lastig gevallen en waarbij de schepen Jan Tans officieel vraagt wie tegen haar is "opgelopen" en haar heeft "geslagen, gestooten, gesleept en aen haer been deerlijck heeft gequetst". Wat hierbij in het oog springt is natuurlijk de combinatie van de namen "Pottij" en "De la Croix".

Het oudste gedateerde opschrift is "1651". Andere aangetroffen jaartallen zijn "1667", "1672", "1693" en een enkel opschrift uit de 18^e eeuw. Het betreft hier bijna allemaal inkrassingen. Een paar afgebeelde galgjes, vier op een rij met hangende mannetjes en een ladder ernaast, vormen een van de weinige oudere afbeeldingen. Op het plafond en op de verkantingen vinden we enkele met roet gemaakte tekens, waarvan een op een kruisboog-lijkend teken het interessantste is. Dit teken, aangebracht met roet op een verkanting, komt in de Grote Berg op meerdere plaatsen voor.

AFBEELDING 9: Lacroixberg. Een afbeelding van een op een kruisboog-lijkend teken aan het plafond (foto Peter Jennekens)

AFBEELDING 10: Plattegrond 1, bewerkt, met de ontginningsrichting en de drie "aparte" stelsels (bewerking Frans Willems)

De ontginningsrichting

Om alle gevonden interessante opschriften, halstergaten, instromingen, karrensporen, enz. te noteren heeft men natuurlijk een plattegrond nodig.

Het maken van een kaart voor dit deel van de Grote Berg was reeds in vroegere jaren, in opdracht van de gemeente Riemst, gebeurd. Wij danken de gemeente dan ook om gebruik te mogen maken van deze plattegrond. Voor het maken van dit artikel hebben wij de kaart verder aangepast en aangevuld met informatie (zie plattegrond 1).

Om nu te kijken of het te onderzoeken gedeelte een zelfstandig stelsel is, hebben we de ontginningsrichting en de doorbraaklocatie op de plattegrond ingetekend. Vooral de doorbraken die de "grenzen" van een eventueel stelsel bepalen zijn dan belangrijk.

Momenteel zijn er nog maar enkele verbindingen tussen de Lacroixberg en de rest van de Grote Berg. Deze zijn echter moeilijk toegankelijk en slechts kruipend te passeren. Eventuele voormalige verbindingen zijn door instortingen of uitgelopen aardpijpen niet meer exact te bepalen.

Daar waar de gangen van de Lacroixberg verbinding hebben met de rest van de Grote Berg, komen we een tegengestelde ontginningsrichting tegen. Op de scheidingslijn tussen de twee richtingen heeft dus ooit een doorbraak plaats gevonden. Bekijken we deze doorbraken nauwkeuriger, dan zien we dat de gangen van de Grote Berg (aan de noordkant) reeds bestonden voordat de doorbraken gerealiseerd werden vanuit de Lacroixberg. Hieruit blijkt dat de Lacroixberg wel degelijk een apart stelsel is geweest binnen het totaal aan gangen van de Grote Berg.

Drie aparte stelsels?

Bekijken we de plattegrond van de Lacroixberg (afbeelding 10) en wel naar het gangverloop, dan lijkt het alsof er buiten het stelsel nog drie andere aparte stelseltjes, aan de kant van de Visésteenweg, liggen.

- 14 Het eerste stelseltje (zie A, plattegrond 1), dat hiervoor in aanmerking komt heeft tegenwoordig via een korte kruipgang verbinding met de Lacroixberg. Dit warm stelseltje (bril en foto toestel besloegen direct) heeft door een later aangebrachte schacht, met in de wand trapsporten, weer verbinding met de bovengrond. Langs hier heeft de particuliere eigenaar bouw materiaal, rekken vol met lege flessen en een bonte verzameling aan puin naar beneden gebracht. Op een ingekraste tekening van een galg na staan er geen interessante opschriften. Uit de ontginningsrichting blijkt echter dat dit stelseltje geen “apart” stelsel is. Vanuit een door een instroming versperde gang, die uit de Lacroixberg komt, is dit gedeelte ontgonnen.

Het tweede stelsel (zie B, plattegrond 1) lijkt ook een apart deel. Rondwalen kan men hier niet. Het stelsel is klein met maar één pilaar. De oorspronkelijke vloer is voor het overgrote deel onder mergelpuin verdwenen. Het stelseltje is echter ontgonnen vanuit een inmiddels ingestorte gang die, gezien

de (ontginnings-)richting, gewoon verbinding heeft met de Lacroixberg. Dus ook dit gedeelte, al lijkt het apart, is waarschijnlijk een onderdeel van de Lacroixberg. Hetgeen nog eens versterkt wordt door het feit dat het stelseltje aan drie kanten omgeven is door gangen van de Lacroixberg. Een duidelijke doorbraak door een breuk is thans de enige verbinding en dus de toegang tussen dit gedeelte en de rest van de Lacroixberg. De paar aanwezige gangen zijn smal en er zijn geen verkantingen te zien. In een klein stukje gang waar de oorspronkelijke ganghoogte (ong. 3 m.) goed te zien is, is een brandplek zichtbaar. Hier staan ook twee interessante opschriften, een inkrassing en een rood opschrift. “*IAN CRI(stiaan) fransi(cus)*” heeft daar in 1667 met blokletters zijn naam ingekrast. Waarschijnlijk was deze man niet zo geliefd, want erboven heeft iemand in rode letters geschreven “*desen dijeff sal men hangen aen desen galgen dije men hije kneck kassen*” (vrij weergegeven: Deze dief zal men hangen aan deze galg, die men hier de botten zal breken). Een meter van dit opschrift staan diverse galgies en de naam “*IAN*” ingekrast.

Het ingekraste opschrift met hetzelfde jaartal 1667 staat ook elders in de Lacroixberg, maar dan staat de achternaam van “*Ian*” erbij nl. “*Nelissen*”.

Het laatste ogenschijnlijk aparte stelsel (zie C, plattegrond 1) bestaat momenteel nog maar uit één rechte gang met twee hele kleine stukjes zijgang.

Deze mooie 3½ meter brede gang, zonder noemenswaardige opschriften, is door een instroming/-storting aan de kant van de Visésteenweg afgesloten. Een 10-tal jaren geleden was dit nog niet het geval. Men kon toen nog over de instroming kruipen om zo in andere gangen te komen. Tevens is bekend dat nog langer geleden, bij het bouwen van een huis aan de Visésteenweg en het uitgraven daarvoor, op die plek een gang van het stelsel is aangesneden.

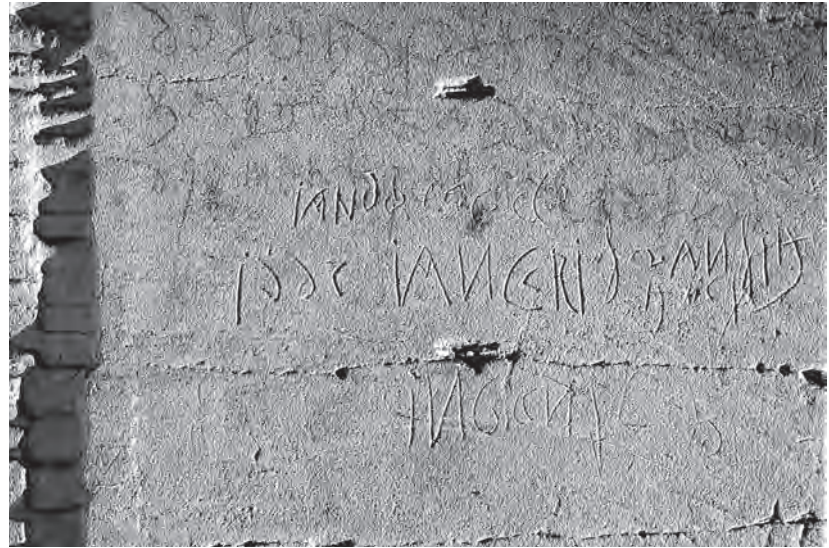

AFBEELDING 11: "IAN CRI(stiaan) frans(i)cus 1667" in de Lacroixberg (foto Peter Jennekens)

In ieder geval komt de ontginningsrichting vanuit het afgesloten gedeelte, dus vanuit de Visésteenweg-kant. Het is dus goed mogelijk dat hier een onbekende en inmiddels verdwenen ingang heeft gelegen. Dit stelsel heeft aan de niet meer te bereiken Visésteenweg-kant een zeer smalle, nu door leem en grind opgevulde, verbinding met het eerste hierboven besproken "aparte" stelseltje. Gezien het gangverloop horen deze stelsels echter niet bij elkaar.

De mooie rechte gang past qua "ouderdom" en "grootte" wel bij de andere gangen van de Lacroixberg en is ook met slagbeitel en zaag ontgonnen. Links en rechts zijn aan het plafond verkantingen te zien. De gang is doorsneden met breuken, die dwars op de gang liggen. De geologische omstandigheden hebben op de vorm(ing) van deze gang veel invloed gehad.

Als men tijdens het ontginnen, nadat men door veel breuken heen gewerkt heeft, ook nog eens op een aardpijp stoot, besluiten de blokbrekers het plafond te verlagen en de gang tot 2x toe te versmallen tot ongeveer 2 meter breed. Men probeerde dus, zoals de blokbrekers dat vaker deden, onder de aardpijpen door te werken en door het versmallen van de gang de overspanning van het plafond te verkleinen. Men hoopte natuurlijk op betere mergel uit te komen, waarna de gang weer tot zijn oorspronkelijke proportie teruggebracht zou kunnen worden. Dit geluk hadden de blokbrekers hier echter niet. Na een meter of vijf stootten zij

op nog meer breuken en verontreiniging in het mergelpakket. Deze richting was dus geen optie. Naar rechts gaan ook niet. Sterke verontreiniging in het mergelpakket was ook hier hun deel. Er bleef dus nog maar een mogelijkheid over en dat was (denk hierbij aan een kruisvorm) naar links te werken maar nu met een nog smallere gang.

Dit leverde echter ook geen resultaat op. Een schuinoverstekende breuk, die aansloot op een andere breuk in het plafond, verzwakte de stabiliteit zo erg dat alle verdere pogingen gestaakt werden. Einde oefening. (Breuken die dwars op de gang lopen vormen niet zo'n groot probleem voor de stabiliteit als een in de lengte van de gang gesitueerde breuk. Daar waar twee breuken elkaar snijden is het gevaar voor een instorting nog groter.)

AFBEELDING 12: De stijgende karrenweg gezien vanuit de tegenwoordige ingang van de Lacroixberg. Achter de gemetselde muur ligt een ingestorte gang van de Lacroixberg, die voor de ingang doorliep naar rechts en daar nu toegang biedt tot de Grote Berg. Aan de linkerkant (rechts van de gemetselde muur) ziet men nog blokbreeksporen; een gangrestant van de Lacroixberg (foto Peter Jennekens)

De ingang van de Lacroixberg en zijn karrenweg (zie 3, plattegrond 1)

Zoals in het begin van dit artikel aangegeven zou er nog nader aandacht besteed worden aan de karrenweg, die naar de ingang van de Lacroixberg leidt.

Buiten is de karrenweg aangelegd in de helling van de heuvel. Deze weg is deels uitgegraven in de dekgrond en het laatste (onderste) gedeelte in de vaste mergel. Duidelijk is te zien dat de

Later zal een gang vanuit de Lacroixberg op deze plaats voor een doorbraak zorgen en komt er dus een verbinding tussen de twee stelsels tot stand. Het aparte stelseltje was er dus eerder.

Hiermee hebben we dus gezien dat binnen het stelsel van de Lacroixberg zeker één kleiner apart stelsel geïncorporeerd is.

Het zou kunnen zijn –maar dat is slechts een hypothese– dat het stelseltje de eerste aanzet is geweest voor de ontginning van de Lacroixberg. Als blijkt dat doorgaan te gevaarlijk en/of de mergel te slecht is, besluit men 75 meter verderop een nieuwe ingang aan te zetten.

weg door het plafond is gegraven, van een (oudere) bestaande gang. Bij dit uitgraven in de vaste mergel, maar meer waarschijnlijk bij het verbreden, heeft men gebruik gemaakt van een stootbeitel, waarvan de sporen nog duidelijk in de wanden van het talud te zien zijn. De gang, waar men dus doorheen gegraven heeft, lag in het verlengde van de huidige karrenweg, waarbij de ontginningsrichting naar de bovenkant van de karrenweg (richting buiten) heeft gelopen. Deze voormalige gang vormt de tegenwoordige ingang van zowel de Grote Berg als de Lacroixberg. Het zijn dus geen oorspronkelijke ingangen van waaruit de ontginning gestart is. Uit de gemaakte ontginningsrichtingenkaart blijkt dat de oorspronkelijke

ingang van de Lacroixberg een tiental meter verder naar rechts, richting Eben Emael, heeft gelegen, waarbij de toenmalige karrenweg parallel liep aan de tegenwoordige (zie 1, plattegrond 1).

Op de eerste kadasterkaart uit 1840 zien we dat een pad, haaks vanaf de grote weg (de Visésteenweg), de helling omhoog heeft gelopen. Dat is hetzelfde pad dat nu nog naar de huidige ingang loopt. Na een 30-tal meter maakt het pad een knik naar links om vervolgens weer omhoog richting Zussen te lopen. Tegenwoordig eindigt het pad echter in weilanden. Bij de knik, maar dan rechtdoor, heeft de oorspronkelijke karrenweg gelegen. Kwam men dus met blokken uit de groeve, dan kon men, rechtdoor gaande en op de grote weg uitkomende, rechts richting Zichen of links richting Eben Emael rijden. Kwam men uit de groeve en ging men direct rechts, verder de weg omhoog volgend, dan ging men richting Zussen. Het gehele voorterrein is opgehoogd en van de oorspronkelijke karrenweg is dan ook niets meer te zien.

De latere (tegenwoordige) karrenweg is ernaast aangelegd omdat men de oorspronkelijke ingang door een instorting niet meer kon gebruiken. Wanneer dit alles heeft plaatsgevonden is niet bekend. Het is wel zeker dat dit in of voor 1721 gebeurd moet zijn, omdat dit jaartal ingekrast staat in het gedeelte dat weggebroken is om de doorbraak, tevens tegenwoordig ingang van de Lacroixberg, te realiseren.

De ingangen van de Grote Berg liggen in een dalwand, ontstaan door de eroderende werking van een beekje, “die Waterzouw” (reeds in 1651 zo genoemd).

Parallel aan de dalwand, dus ook parallel aan de Visésteenweg lopen in het mergelpakket enkele grote en meerdere kleinere breuken. Voor wat de Lacroixberg betreft zijn deze breuken op een kaart ingetekend. Het zijn voornamelijk deze breuken die de gangrichting en het gangenpatroon van de Lacroixberg op diverse plaatsen hebben bepaald (i.p.v. “breuk” moet

eigenlijk de term “diaklaas” gebruikt worden, als langs de breuk geen verschuiving plaats heeft gevonden, wat hier waarschijnlijk het geval is).

De hoofdgang achter de oorspronkelijke ingang moet zich, gezien de (ontginnings)richting, al vrij snel in tweeën gesplitst hebben (zie 1, plattegrond 1). Deze hoofdgang (het begin dus) is echter door bovengenoemde instorting niet meer te zien. De twee gangen achter de splitsing zijn wel nog deels zichtbaar. Van zeker een van deze twee gangen heeft men een gedeelte verstevigd door het maken van een boogvormige, in mergelblokken uitgevoerde, tunnel. Bij het breken van een zijgangetje is men in het midden van de tunnel doorgestoten. Hier kan men de tunnel zelf en de versperde uiteindes nog zien. Dit zichtbare stuk is ongeveer 8 meter lang.

Door de vele karrensporen op de wanden is te zien dat de gang met de boogvormige tunnel veelvuldig is gebruikt. Vanuit de tweede hierboven genoemde gang heeft men het grootste rechter deel van de Lacroixberg uitgebroken.

Conclusie

De Lacroixberg is een op zichzelf staand kleiner stelsel met een “nieuwe ingang” en maakt door enkele doorbraken deel uit van de Grote Berg van ZZB. De groeve is waarschijnlijk in één periode ontgonnen en na ontginning veelvuldig en voor een lange periode gebruikt als boerenberg. Dankzij de gevonden opschriften kunnen we de ouderdom minstens in de 17e eeuw plaatsen. De groeve en haar ingang hebben, gezien een duidelijk zichtbare karrenweg, een belangrijke rol gespeeld als transportroute. Hier komen we nog op terug, verder in dit artikel.

De eigenaar uit de tijd van de ontginning hebben wij vooralsnog niet kunnen achterhalen, al zouden wij niet verbaasd zijn als blijkt dat dit het Sint-Servaaskapittel is geweest en dat de groeve gezien de opschriften, evenals een gedeelte van de Pitjesberg, als “Tiendeberg” dienst heeft gedaan.

AFBEELDING 13: De aflopende gang, gelegen direct achter de toegangspoort van de Grote Berg. De verlaging in het plafond (midden) is de doorbraaklocatie (foto Peter Jennekens)

De toegangspoort ligt links van de ingang van de Lacroixberg.

De achter de poort gelegen gang was “gewoon” een doodlopende gang van de Lacroixberg. Door het maken van de huidige toegangsweg is de gang eigenlijk “geamputeerd” van het Lacroixstelsel en daardoor aan de buitenlucht komen te liggen.

Na enkele meters komt men bij een doorbraak en stuit men op een gang, behorend bij een stelsel dat ontgonnen is vanuit een andere richting en dus een andere ingang. Wanneer deze doorbraak heeft plaatsgevonden weten we niet.

Op de kaart uit 1920 wordt de tegenwoordige ingang, die er in die tijd dus wel al was, “de Burcht” genoemd. Een naam die voor ons, als ingang of de naam van een stelsel, onbekend is.

In de sterk aflopende (toe)gang is een diep karrenspoor te zien. Op een gegeven moment, waarschijnlijk om de “vaart” te maken, heeft men deze gang deels opgevuld, uitgediept en verbreed. Bij het verbreden van de gang, door het uitbreken van blokken uit de linker en rechter wand, heeft men naast zaag en slagbeitel ook gebruik gemaakt van de stootbeitel. Wanneer deze aanpassing van de gang heeft plaatsgevonden en of dat direct ten tijde van het maken van de doorbraak is gebeurd, is onbekend.

De ingang van de Grote Berg

Deze tegenwoordig algemeen gebruikte toegang tot de Grote Berg (zie 2, plattegrond 1) had evengoed bij het vorige hoofdstuk over de Lacroixberg beschreven kunnen worden. De eerste paar meter na de ingang behoren namelijk nog bij de Lacroixberg.

Het is dus oorspronkelijk geen toegang geweest van waaruit een bijbehorend stelsel is ontgonnen. Wat dit aspect betreft wijkt deze ingang, evenals de huidige ingang van de Lacroixberg, af van alle andere hier besproken ingangen.

Op de wand (daar waar men ook de stootbeitel heeft gebruikt) treffen we als oudste jaartal het jaar “1863” aan. Ergo het jaar dat men deze ingang als transportingang is gaan gebruiken moet minstens in of voor 1863 liggen (zie het hoofdstuk over de ingang van de Lacroixberg).

Aangezien de Lacroixberg een op zichzelf staand stelsel met eigen (tunnel)ingang is geweest en de tegenwoordige ingang tot de Grote Berg een latere toegang is, moet er, gezien het gigantisch grote gangenstelsel van de Grote Berg, logischerwijs minimaal nog een grote ingang zijn geweest. Die was er ook, maar deze is maar bij enkele “ingewijden” bekend.

De ingang van de Vijl

De Vijl is een toponiem en verwijst naar het gedeelte van ZZB (Zichen Zussen Bolder), rondom de plaats waar de Misweg omhoog gaat vanaf de Visésteenweg, naar Zussen. Tussen dat vertrekpunt en de tegenwoordige ingang naar de Grote Berg heeft de inmiddels verdwenen ingang gelegen.

Uit een archiefstuk blijkt dat er in 1651 reeds sprake was van een plaats genaamd “*aen de Vijlle*” en dat aldaar het “*huys en hoeff genoemt die Vijle*” van Jampsin de laCroix lag.

AFBEELDING 14: De Vijl met de Visésteenweg en met naar links omhooggaande de Misweg. Achter de laatste witte huizen of nog iets verder moet de ingang van de Vijl hebben gelegen. (prentbriefkaart, archief J. Janssen)

Dit is dezelfde “*iamsin de lacroix*” die genoemd wordt in het opschrift uit 1651 dat terug te vinden is in Custers kuilj.

Wie de oorspronkelijke eigenaar/exploitant van het stelsel is geweest is vooralsnog onbekend. Wel is het zo dat, gezien enkele opschriften uit 1708, het Sint-Servaaskapittel en de Orde der Predikheren eigendomsrechten hebben gehad. Maar of zij ook aan de wieg van de ontginning hebben gestaan is nog maar de vraag.

In 1840 behoort het stuk grond, waar de ingang gelegen heeft, aan “*la Commune de Sichen Sußsen Bolré*”, dus aan de gemeente ZZB.

Op de kaart uit 1920 wordt deze ingang aangeduid met de naam “Stasberg”-ingang. Ook deze naam, gelinkt aan het bijbehorende stelsel van de Vijl, is niet direct te verklaren. Zou dit gedeelte misschien de

AFBEELDING 15: Lacroixberg. De hoge gangen in het stelsel van de Vijl. (sectie 15) (foto Peter Jennekens)

“stadsberg” van Maastricht zijn geweest? (Jennekens & Habets, 2014). We weten het niet.

Bij het vaststellen van de ontginningsrichting van de gangen in de Grote Berg is duidelijk geworden welke gang we aan kunnen merken als de hoofdgang, komende vanaf de ingang van de Vijl. Deze hoofdgang komt vanuit een instortingsgebied, waar ook de ingang moet hebben gelegen. Wanneer deze instorting heeft plaatsgevonden is onbekend. Het is zeer waarschijnlijk dat ook deze instorting te maken heeft met de ongunstige geologische omstandigheden; dezelfde die ook de oorzaak zijn geweest van het instorten van de tunnelingang van de Lacroixberg.

Vanuit de Vijl heeft men een groot gedeelte van de Grote Berg ontgonnen. Vaak met brede en hoge gangen. Op een opschrift uit 1522 na zijn in dit stelsel geen opschriften uit de 16^e eeuw aangetroffen (aan de authenticiteit van het opschrift uit 1522 wordt echter getwijfeld. Ogg & Willems, 2014).

Voor geïnteresseerden die bekend zijn met de secties van de Grote Berg bestaat het stelsel van de Vijl o.a. uit de secties 1, 3?, 6, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20? en 30. Deze secties zijn door een zekere Gilson in de 60-er jaren van de vorige eeuw vrij willekeurig vastgesteld, maar de begrenzing van de secties komen toch redelijk goed overeen met de begrenzing van het stelsel dat ontgonnen

is vanuit de Vijl. (Tegenwoordig worden de secties opnieuw ingedeeld, waardoor oude sectienummers komen te vervallen en ongenummerde delen alsnog een sectienummer krijgen.)

De Lacroixberg grenst aan het gangenstelsel van de Vijl. Daar waar men de tegenwoordige ingang van de Grote Berg (eigenlijk dus de Lacroixberg) binnengaat, loopt men direct al een gang die vanuit de Vijl kwam in. Er zijn nog meer raakvlakken, maar dit punt is het belangrijkste. Het stelsel van de Vijl grenst ook aan de Collasberg, daar waar het verbindingstunneltje ligt tussen de Grote Berg en de Collasberg. Het overgrote deel van het stelsel van de Vijl grenst echter aan een derde stelsel, maar dit wordt als laatste besproken. We hebben namelijk één ingang tot het allerlaatste bewaard, een tot nu toe onbekende ingang.

Een interessante karrenweg

De hier beschreven karrenweg heeft, al is het slechts zijdelings, met de ingangen de maken. Vandaar dat dit onderwerp hier is opgenomen.

In de voorafgaande beschrijving van de Lacroixberg staat de zin *“De groeve en haar ingang hebben, gezien een duidelijk zichtbare karrenweg, een belangrijke rol gespeeld als transportroute.”*

In de Lacroixberg is dus duidelijk een traject aan te wijzen dat doorgelopen heeft naar de rest van de Grote Berg.

In eerste instantie werd de tunnelingang van de Lacroixberg gebruikt als ingang (begin) voor deze karrenweg. Nadat deze tunnel instortte heeft men in 1721 of eerder de “nieuwe” ingang gemaakt. Hierdoor werd de route enigszins verlegd. Mergelkarren hebben langs dit traject diepe sporen achtergelaten; inslijtingen in de wand van de naven en de reep (= het ijzeren beslag) van de karrenwielen.

Precies op de locatie waar de doorbraak en tegenwoordige doorgang zich bevindt tussen de Lacroixberg en de Grote Berg is ditzelfde karrenspoor ook te zien. Voor de mensen die bekend zijn in de Grote Berg loopt deze karrenweg helemaal vanaf de ingang door de doorbraaklocatie via sectie 4, sectie 27 en langs galerij A en C. Dan splitst de karrenweg zich, een tak gaat door sectie 21 en 22 tot aan het stelsel, dat ontgonnen is vanuit de schacht van Custers kuil. De andere tak van de karrenweg gaat door sectie 29 heen, om uiteindelijk te stoppen bij sectie 40. Hier verdwijnt de karrenweg onder een instorting, de instorting van de Kerkestee. Aan de andere kant van de instorting is het karrenspoor niet meer te zien. Onder de instorting zou dus een begrenzing van stelsels moeten hebben gelegen. De karrenweg loopt door een groot deel van de Grote Berg, opmerkelijk genoeg echter niet door het stelsel dat ontgonnen is vanuit de Vijl.

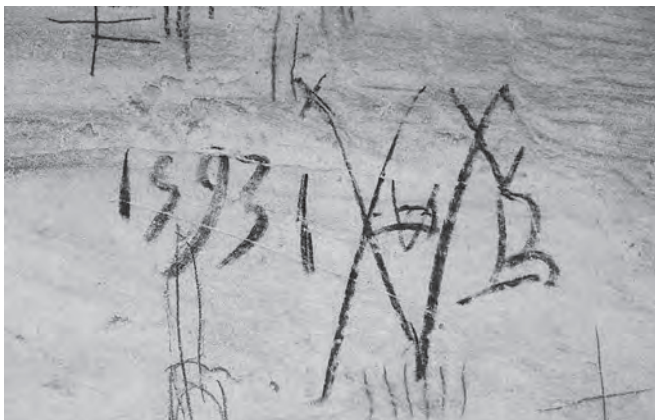
Vanaf de doorbraaklocatie Lacroixberg – Grote Berg is deze karrenweg ook door specifieke opschriften, dieper de Grote Berg in, te volgen. Op geregelde afstand staan identieke tekens op de wanden genoteerd.

Natuurlijk is het zo dat vanuit elk werkfront blokken naar buiten werden gebracht en dat er dus veel karrenwegen en dito karrensporen zijn. Men kan dit patroon vergelijken met diverse zijrivieren die allemaal op een hoofdriever (hoofdweg) uitkomen.

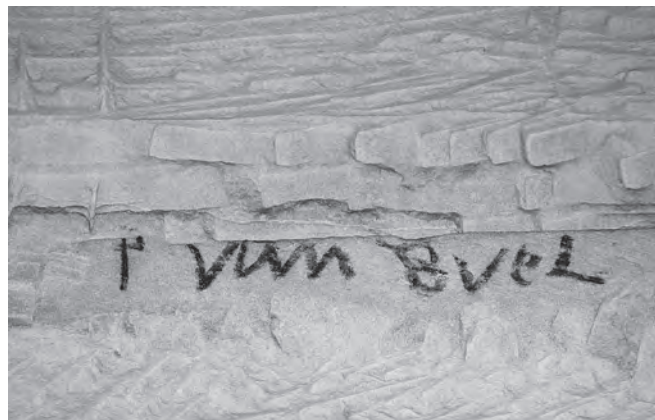
Het is nu juist deze “hoofdweg” die goed te volgen is door die tekens. Deze tekens, in zwart aangebracht, bestaan uit een afbeelding van een normaal kruis, met links en rechts, onder de dwarsbalk van het kruis een “)” en “(”, met daar weer een dwarsstreep doorheen. De bijgevoegde foto (afbeelding 16) maakt dit teken gelukkig wat duidelijker.

AFBEELDING 16: Grote Berg. Het teken dat langs de “hoofd”-karrenweg geregeld te vinden is (foto Peter Jennekens)

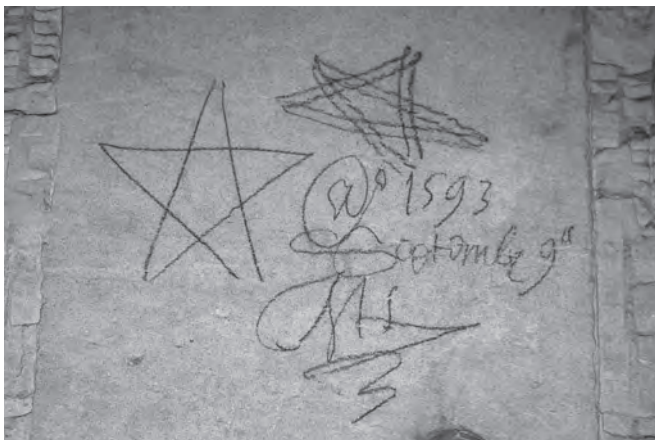

AFBEELDING 17: Grote Berg. Het teken uit 1593 en de initialen "IB" of "IvB" (foto Peter Jennekens)

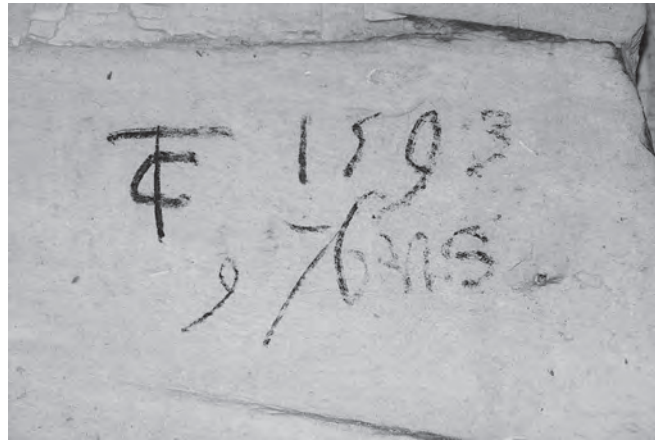

AFBEELDING 18: Grote Berg. Zou "I. van Buel" dan die "IvB" zijn? (een "I" is een "J", bijv. "Ian" is "JAN") (FOTO Peter Jennekens)

22

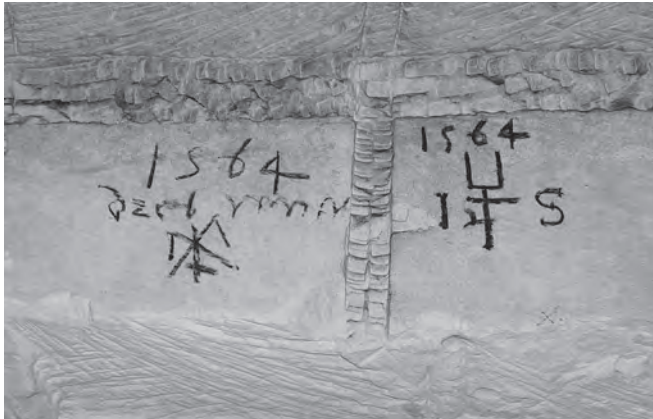

AFBEELDING 19: Grote Berg. "A(nn)o 1593 septembris 9^a" (foto Peter Jennekens)

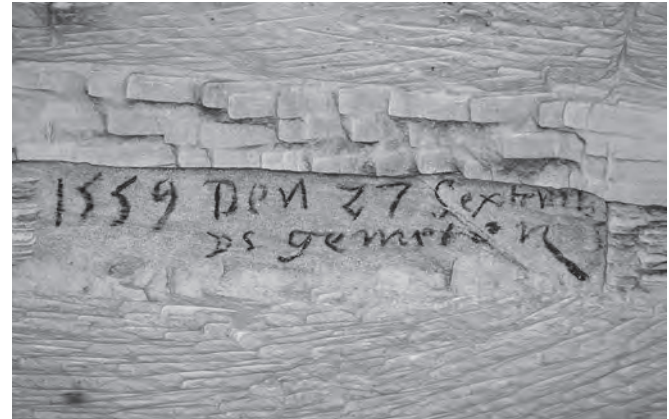

AFBEELDING 20: Grote Berg. "TC 1593 9 7bris" (= 9 september) (foto Peter Jennekens)

AFBEELDING 21: Grote Berg. "1564 dees rener" en "15 1564" (foto Peter Jennekens)

AFBEELDING 22: Grote Berg. "1559 den 27 septembris ys gemeten" (foto Peter Jennekens)

Een directe relatie tussen karrenweg en teken is er niet, maar gezien de hoeveelheid tekens die langs de route staan mag men dit op zijn minst opvallend noemen en maken een relatie zeer waarschijnlijk.

Langs de karrenweg staan tevens opvallende opschriften uit de 16^e en 17^e eeuw. Deze staan ook in andere delen van de Grote Berg, maar weer niet in het stelsel dat ontgonnen is vanuit de Vijl. Zo staat direct aan de karrenweg in sectie 4 een gedateerd zwart opschrift. Het bestaat uit een teken, met twee in elkaar gevlochten "x-en" met de letters "1", misschien een kleine "v", en "B" erin verwerkt en het jaartal "1593". Dit zouden initialen kunnen zijn. Dit opschrift vinden we ook terug aan dezelfde karrenweg langs galerij C. Hier staat het opschrift juist aan de grote splitsing van de karrenweg.

Het toeval wil, maar misschien is dit helemaal niet zo toevallig, dat

ditzelfde teken ook in de Sint Pietersberg voorkomt en wel in de voormalige champignonkwekerij van Janssen-Eggels in het Noordelijk gangenstelsel (Spee, 1984). Daar waar dit teken niet direct bij de karrenweg staat, maar wel in de omgeving ervan, zijn weer andere opschriften te vinden die door hun schrijfplek en directe nabijheid van soortgelijke opschriften, hoogte van de schrijfplek, datering, schrijfwijze en gebruikt schrijfmateriaal een verband lijken te hebben. Een verband waarbij de oorsprong wel eens bij het Sint-Servaaskapittel zou kunnen liggen. Tevens zijn er in dit gebied nog oudere opschriften te vinden die zeer waarschijnlijk allemaal met elkaar in verband gebracht kunnen worden.

Deze opschriften vormen separaat als in combinatie met elkaar een interessant studieobject.

Een “onbekende ingang”

Uit de gemaakte ontginningskaart van de Lacroixberg is duidelijk geworden dat er, behalve de ingang gelegen aan de Vijl, nog een zeer belangrijke ingang moet zijn geweest. Ook deze ingang heeft, evenals die van de Vijl, als (exploitatie) toegang voor een groot gedeelte van de Grote Berg gediend.

Het is dit stelsel geweest, samen met dat van de Lacroixberg, waar de hierboven besproken karrenweg doorheen heeft gelopen.

Er is echter geen ingang bekend die aan het ontstaan van dit gedeelte gekoppeld kan worden.

Achter de hedendaagse ingang van de Grote Berg en de Lacroixberg richting Zussen ligt een bosje, het zogenaamde Lacroixbosje. In dit bosje ligt bovengronds een diepe, door bomen en struiken overwoekerde kuil. Het bosje is sinds een aantal jaren in bezit van een natuurvereniging, die na overname veel stortafval (kras) uit de kuil heeft verwijderd.

De gangen van de Lacroixberg eindigen aan de noordzijde gelijk met de onderzijde van deze kuil. De aan die kant liggende gangen eindigen daar op vaste mergel en dus niet op instortingen. Wel zijn er instromingen van voornamelijk leem en grind te zien.

Het zelfde beeld zien we aan de linker- en de bovenzijde van de kuil; deze is dus eigenlijk aan drie kanten omgeven door op vaste mergel doodlopende gangen.

Aan de rechterzijde liggen (op een stukje na), voor zover bekend, geen gangen.

De gangen, die de kuil aan de linker- en de bovenzijde omarmen, komen qua ontginningsrichting echter uit één centraal punt, een punt gelegen in die kuil.

Dit wijst op een inmiddels verdwenen ingang; een ingang die daar gelegen moet hebben. Dit zou een schachtingang geweest kunnen zijn, maar gezien de aanzienlijke hoeveelheid blokken die vanuit deze toegang gewonnen zijn, is een “normale” ingang, al dan niet via een tunnel, veel aannemelijker.

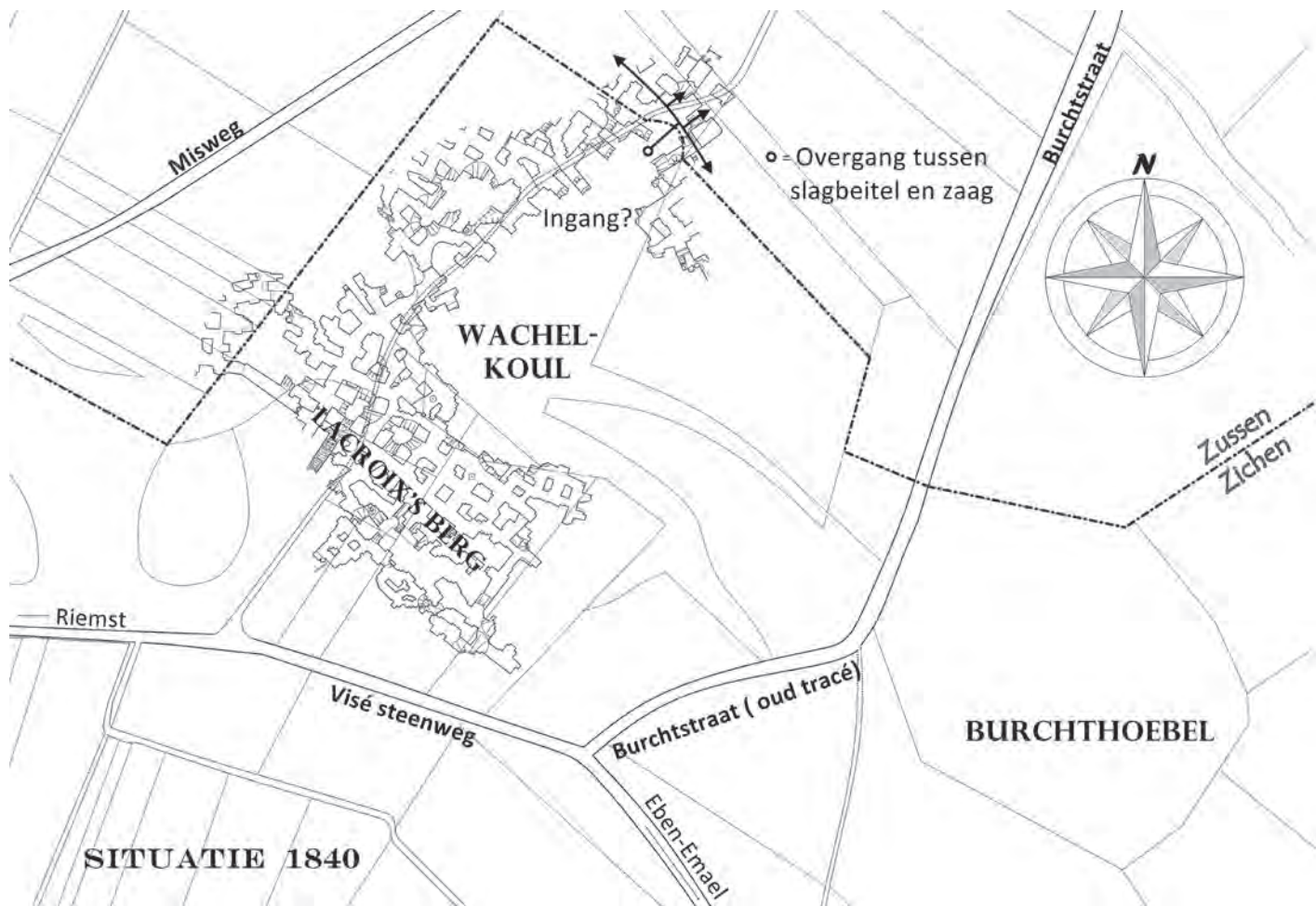
Kijken we naar de Atlas van de Buurtwegen, eigenlijk de eerste kadastraal kaarten van dit gebied, dan zien we dat op de plek, waar de ingang moet hebben gelegen, een perceel met een vreemde vorm ligt. Rond 1840 was de toenmalige eigenaar Jan Nicolaas Dewildt, rentenier uit Maastricht. Een familienaam die verbonden is, al is het 200 jaar eerder, met het Sint-Servaaskapittel.

De vreemde vorm van het perceel roept vragen op. Landbouwpercelen hebben meestal een regelmatig geometrisch vlak als basis en we zien vaker dat vreemd gevormde percelen dan ook een andere bestemming hebben gehad. Vaak zijn ook landschapselementen de oorzaak van een afwijkende vorm.

Hier is het aannemelijk dat het perceel zijn vorm te danken heeft aan de daar gelegen ingang en een bijbehorende toegangsweg. De toegangsweg zou dan vertrokken zijn vanaf de Burchtstraat (een zijstraat naar Zussen van de Visésteenweg). Het perceel grensde namelijk met een smal stuk aan de Burchtstraat (zie plattegrond 2).

Maar waar komt die tegenwoordige bovengrondse kuil dan vandaan? Verschillende mondelinge bronnen zeggen dat de kuil een grindgroeve is geweest, die later als stortplaats is gebruikt.

Bovengronds is van een ingang niets meer te zien. Ondergronds is alleen de ontginningsrichting het bewijs van een verdwenen ingang. “Verdwenen” omdat dit ingangsgedeelte, evenals de ingang van de Vijl, ondergronds versperd/ingestort is. Wanneer?

Zou deze versperring/instorting (deels) aan het ontstaan van de kuil hebben meegewerkt?

De ingang die daar heeft gelegen, moet een lange en vrij schuin aflopende toegangsweg hebben gehad. De Burchtstraat loopt vanaf de Visésteenweg (deze weg ligt ongeveer op het niveau van het winbare mergelpakket) flink omhoog en dit hoogteverschil tussen het maaiveld en het niveau van het mergelpakket moest overwonnen worden. (Denk aan de tunnel van het Tunnelstelsel, SOK-Mededelingen nr. 56.) Het is waarschijnlijk deze schuine toegangsweg met bijbehorend talud geweest, die aan het ontstaan en de vorm van de kuil ten grondslag heeft gelegen.

26

Vanuit deze ingang is, evenals vanuit het stelsel van de Vijl, een groot deel van de Grote Berg van Zussen ontgonnen. Sowieso alles rechts van de Misweg gelegen, m.u.v. sectie 1 (stelsel van de Vijl) en de Lacroixberg. Daar waar de Lacroixberg aan de (noord)kant van Zussen verbinding heeft met de Grote Berg liggen dus gangen, die behoren tot het stelsel dat ontgonnen is vanuit deze onbekende ingang.

Tot dit stelsel behoren o.a. de secties 4, 5, 7, 8, 9, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28 en 29. Aan de kant van sectie 22 grenst dit stelsel aan het gedeelte dat hierboven reeds is besproken, namelijk aan Custers kuilj.

Een raadselachtige ingang .... Hoewel!!!!

In 1651 besluit het Sint-Servaaskapittel opmetingen te verrichten om zo hun grondgebied gelegen te Zichen en Zussen te bepalen. Hiervoor wordt de hulp ingeschakeld van “meester Peter Huybrechts”, priester en beëdigd landmeter.

De bevindingen zijn bewaard gebleven en zijn (deels?) als transcriptie opgenomen in het Heemkundebled St. Servaas van ZZB.

Tijdens het nalezen van deze transcriptie kwam een zeer interessant stukje naar voren. Een stuk tekst dat zonder twijfel, daarvoor zijn de beschrijvingen en de overeenkomsten veel te groot, direct te koppelen is aan de ingang in de kuil.

Er staat (hier letterlijk weergegeven):

Aen de wachelkoul

Item een boenre ackerlant liggende tusschen die koull, genoempt die wachelkoul ende die borchstraet hebbende eenen sleutel uuijt schietende op deselve borchstraet

Reijngenoten naer Sichen die voorschreven wachelkoul, ter sijde naer Tricht op de Borch, die borchstraet aen de voorschreven sleutel, ende die scholieren van Luijck aen die selvesijde, naer Sussen die capellanen van St. Servaes Tricht met vier groot roeden tersijde naer Wange eene borchwenhoff (= burchtwinhof). Hier uuijt hout Jan Reggers XVIII roeden liggende ter sijde aen die wachelkoul.

Claes Louverix hout twee groot roeden wesende die voorschreven wachelkoul.

We lezen dus dat het opgemeten stuk land in het gebied lag genaamd “Aen de wachelkoul”. Dit stuk land lag tussen “die koull genoempt die wachelkoul” en de “borchstraet” (= de Burchtstraat. Toentertijd volgde deze straat, aan de kant van de Visésteenweg, een ander tracé dan tegenwoordig).

De woorden “hebbende eenen sleutel uuijt schietende op de selve borchstraet” maken het stukje tekst nog interessanter. Met een “schleutel” of “sleutel” wordt hier een verbinding door een smalle strook grond tussen de Wachelkoul en de Burchtstraat bedoeld. Elders spreekt men over een

stuk land *“uitlopende met een sleutel stert”, of “met eynen stert uitlopende ter borchwart”*.

De laatste zin van de tekst vat alles mooi samen. Daar staan de naam van de kuil, de grootte en de eigenaar (pachter) in een zin genoemd. De Wachelkoul met als eigenaar (pachter) Claes Louverix heeft een afmeting van twee grootroeden (800 m²).

Als we de naam *“Wachelkoul”* willen verklaren, dan is het laatste deel van het woord direct duidelijk. Een *“koul”* is een kuil, een woord dat zowel van toepassing is op een gat in de grond als op een onderaardse ontginning. Het eerste deel *“wachel”* staat hoogstwaarschijnlijk voor het tegenwoordige dialectwoord *“woagel”* wat *“wagen”*, een kar dus, betekent.

In dezelfde transcriptie van de metingen uit 1651 staat ook het volgende: *“Item ter plaetsen nu genoempt aen s’jonkerberch off aende Wachelkoul light een stuck groot drijentwintich groot roeden, reijngenoten naer den borch wart, aende wachelkoul voorschreven”*.

Met andere woorden: de *“s’jonkerberch”* en de *“Wachelkoul”* betreffen hetzelfde gebied.

Even kort een stukje geschiedenis. Rond 1360 werd de familie van der Marck-Arenberg eigenaar van de Loonse heerlijkheid Zichen. Daar komt ook Zussen bij. Deze familie laat (zeer waarschijnlijk) in die tijd bij de plaats die wij de Wachelkoul noemen een versterkte burcht bouwen. Of de familie van der Marck daadwerkelijk op de burcht gewoond heeft, of dat deze verpacht werd is niet duidelijk, wel is het zo dat Evrard van der Marck in 1509 Zichen-Zussen en de burcht met alle landerijen, beemden en andere aanhorigheden (inclusief mergelgroeve) verkoopt aan het Sint-Servaaskapittel te Maastricht. (Franquinet, 1879) Met deze aankoop komt het kapittel dus in het bezit van Zichen-Zussen en dit blijft zo tot het einde van het Ancien Régime in 1795.

Opmerking:

In de archiefstukken is zowel sprake van de burcht (*“den borg”*) als de Kleine Burcht. Deze *“cleynen borg”* zou volgens een archiefstuk uit 1733 t.o.v. *“de waehgeltercuij”*, richting Zichen hebben gelegen (RHCL 14. B 002A inv. nr. 910). De precieze plek waar deze kleine burcht heeft gelegen is niet bekend. Op de kadastrale kaart uit 1840 is een perceel te zien dat, gezien de vorm, hier wel voor in aanmerking komt. Ook is het niet bekend wat voor een gebouw met deze kleine burcht bedoeld wordt. Was het misschien een losstaande kleinere verdedigingstoren? – *“We kennen gevallen, waar kadetten of aanverwanten woontorens optrekken op korte afstand van de meer uitgebreide moederburcht.”* (Dupesé & Ubregts, 1991) – Het betreffende gebied links van de Burchtstraat wordt in de Atlas der Buurtwegen ook wel *“de Kleine Borgh”* en het gebied rechts daarvan *“de Grootte Borgh”* genoemd.

Aangezien de Wachelkoul ook *“s’jonkerberch”* (Jonckerenberg, Sjonkelenberg, dus de berg van de Jonkheer) genoemd wordt, kunnen we er van uitgaan dat het stelsel, ontgonnen vanuit de Wachelkoul, eerst geëxploiteerd is door de familie van der Marck en vervolgens door het Sint-Servaaskapittel (zie verder verloop van dit artikel).

Na 1509 zijn het verschillende kanunniken van Sint Servaas, die de burcht huren en bewonen.

Uit de tijd dat de familie van der Marck de groeve exploiteerde zijn geen opschriften bekend. Het oudste gedateerde opschrift in dit stelsel, een inkrassing met het jaartal 1533, staat vlakbij de plaats waar de ingang moet zijn geweest. In die tijd was de groeve echter al eigendom van het kapittel.

Bij het schrijven van een artikel staat het onderzoek nooit stil, dit om de inhoud verder te onderbouwen. Soms moet men echter achter dat

AFBEELDING 24: Instromingen bij een achterwand in de Lacroixberg (foto Peter Jennekens)

onderzoek een punt zetten, tenminste wat het beschrijven ervan betreft. Nieuwe bevindingen leidden tot nieuwe beschrijvingen en dan komt een artikel nooit af. De deadline nadert.

Gelukkig is dit in bovenstaand deelonderzoek naar de onbekende ingang en de kuil niet gebeurd, al werd gedacht dat men “klaar” was.

Tijdens het dubbel-checken van een nog niet zekere ontginningsrichting trokken de leem- en grindinstromingen in de Lacroixberg, gelegen aan de kant van de Wachelkoul, de aandacht. In die instromingen zaten brokken mergel. Vreemd.

In eerste instantie werd gedacht dat deze brokken dienden ter afsluiting van de achterwand en men daardoor een instroming wilde voorkomen.

Blokbrekers of champignonkwekers deden dit wel vaker. Nader onderzoek leerde echter anders. Bij een grotere instroming was er ruimte tussen deze instroming en de wand van de Lacroixgang.

Liggend op de rug in deze smalle ruimte was een vlakke wand te zien. Een wand die parallel liep aan de achterwand van de Lacroixgang. Deze wand, zie het als een tussenwandje, was bewerkt. Duidelijk waren gereedschapssporen te zien. Deze sporen lagen dus aan de kant van de Wachelkoul. Hier moesten ooit mergelwerkzaamheden hebben plaatsgevonden, echter...

De gereedschapssporen waren niet van beitel en zaag, maar enkel van de slagbeitel. Alleen kromme slagsporen

waren te zien. Sporen zoals men die ook ziet in de oudste gangen van de Caestertgroeve. Geen zaagvlakken en zaagsneden.

Een ernaast gelegen instroming werd bekeken met als gevolg hetzelfde resultaat, evenals de volgende en de daaropvolgende. Bijna overal werden aan de achterwand van de gangen van de Lacroixberg, aan de kant van de Wachelkoul, deze sporen aangetroffen.

Dit kon (kan) maar tot een conclusie leiden:

De Wachelkoul is het restant van een zeer oude en tot nu toe onbekende ontginning.

AFBEELDING 25: Lacroixberg. Geen zaagvlakken en zaagsneden te zien op een wand van de Wachelkoul, alleen maar slagbeitelsporen (foto Peter Jennekens)

Deze ontginning heeft dus mede de vorm van de Lacroixgroeve bepaald. De “Lacroix-blokbrekers” stootten aan die kant constant op de restanten van die groeve. Een groeve die dus ouder is dan de gangen van de Lacroixberg, maar ook ouder dan de gangen die gebroken zijn vanuit de Wachelkoul. Gezien de gereedschapssporen ouder dan alle bekende gangen van de Grote Berg, die namelijk allemaal met behulp van zaag en slag(stoot)beitel zijn ontgonnen, ervan uitgaande dat de relatieve datering/volgorde van de vier groepen hier van toepassing is. Zie het gedeelte over de Lacroixberg in dit artikel en Amendt, 2013.

Niet alleen in de Lacroixberg, maar ook bij alle andere gangen, die grenzen aan de Wachelkoul, werden bij soortgelijke instromingen zulke slagsporen aangetroffen.

Laten we, dit om verwarring te voorkomen, het gebied waar de tegenwoordige kuil in het Lacroixbosje ligt en de oude ontginning die daar gelegen heeft “*de Wachelkoul*” noemen en het tegenwoordig nog betreedbaar stelsel dat van daaruit is ontgonnen, “*het stelsel ontgonnen vanuit de Wachelkoul*”. Misschien dat in de archiefstukken nog een toepasselijkere naam naar voren komt.

De blokbrekers van het Lacroixstelsel en die van het stelsel ontgonnen vanuit de Wachelkoul hebben tijdens hun werkzaamheden geen oorspronkelijke “lege gangen” van de Wachelkoul aangetroffen. De leem, grind en mergelbrokken lagen er al. Had men namelijk wel “lege gangen” aangetroffen, dan had men, zoals normaal, grotere doorbraken gereali-

seerd. De “doorbraken” naar de Wachelkoul zijn nergens gangbreed of –hoog. Op één plek waar de “Lacroix-blokbrekers” tijdens het uitzagen van een blok doorgestoten zijn naar de Wachelkoul, hebben ze toch het blok waar ze aan bezig waren verder uitgebroken en daarbij hebben ze gezaagd in een brok mergel uit het puin van de Wachelkoul. Dit is ook een aanwijzing dat de leem, het grind en de brokken er reeds lagen.

Tot nu toe is steeds bewust gesproken over “een ontginning” en over “een groeve”. De vraag komt namelijk naar voren, of het hier een dagbouw-groeve of een ondergrondse ontginning betreft.

Bij een dagbouwgroeve kan men een vergelijking trekken met een in 2012 ontdekte groeve. Deze groeve, gedateerd midden 12^e eeuw, is gelegen op

AFBEELDING 26: De 12^e eeuwse dagbouwgroeve bij de Ruïne van Valkenburg
(foto Peter Jennekens)

de Haselderhof pal naast het kasteel, de Ruïne, van Valkenburg a/d Geul. Uit deze groeve heeft men blokken mergel gehaald voor de bouw van een verdedigingstoren. Ook hier werd de groeve ontgonnen door alleen gebruik te maken van een slagbeitel, zonder dat daar een zaag aan te pas kwam. Deze groeve is bewust, vrij snel na “sluiting”, door mergelpuin weer opgevuld.

Vóór de aanname dat de Wachelkoul een dagbouwgroeve is geweest, spreekt het feit dat het bij de aangetroffen gekapte wanden alleen maar vlakke wanden betreft. Een scherpe hoek, normaal bij een zijwand met achterwand in een ondergrondse ontginning, is nergens aangetroffen. Dit zou men, gezien de hoeveelheid aangetroffen vlakken en het gebied

waar deze over verspreid zijn, wel kunnen verwachten. Het blootleggen van de gekapte wanden zou hier meer duidelijkheid kunnen geven.

Stel dat het hier een dagbouwgroeve betreft, moeten de nu zichtbare wanden vrij snel bedekt en daardoor afgeschermd zijn door de ertegenaan liggende leem, grind en mergelbrokken. Zouden de wanden namelijk voor langere tijd aan de buitenlucht blootgesteld zijn, dan waren de nu nog zichtbare kassporen nooit zo fraai bewaard gebleven. Weersinvloeden hadden dan zeker hun tol geëist en dan waren ze of sterk verweerd of geheel verdwenen.

De aangetroffen wanden zijn niet recht. Daar waar de zichtbare wand groot genoeg is, is in het horizontale vlak een lichte kromming te zien. Omdat de zichtbare vlakken

maar klein zijn, de grootste zal anderhalve meter bij twee meter zijn, is het moeilijk om een totaal overzicht te krijgen.

De Wachelkoul geeft, zoals ze er nu bij ligt, ook geen duidelijk antwoord op de vraag: dagbouwgroeve ja of nee? Bekijkt men bovengronds de “kuil”, dan ziet men nergens ook maar iets van mergelwanden of pilaarrestanten. Dit wil echter niet zeggen dat er geen pilaarrestanten zijn (geweest). De bodem van de kuil is nergens te zien en overal geaccidenteerd. Wat zich in de loop van honderden jaren allemaal in die kuil heeft afgespeeld, is jammer genoeg niet meer te achterhalen. Allerlei activiteiten, denk aan een instorting of het later (gedeeltelijk) leegruimen van de kuil, kunnen invloed hebben gehad op de toestand zoals de kuil er nu bijligt.

De wanden van de kuil lopen, onder een scherpe hoek, schuin naar bene-

den en staan vol met struiken en boompjes. Het zichtbare, diepste punt van de kuil is klein en hier zijn geen pilaarrestanten te zien. Dat er geen pilaarrestanten zichtbaar zijn wijst niet per definitie op een dagbouw-groeve. Het oorspronkelijke vloerniveau van de groeve bevindt zich onder een “deklaag”, al is het niet bekend waar deze uit bestaat. Hierin of -onder kunnen zich dus toch noch pilaarrestanten bevinden. Tevens kan de kuil in latere tijden “leeggeschept” zijn.

Tégen een dagbouwgroeve zou eventueel de aanwezigheid van leem, grind en mergelbrokken kunnen zijn. Waar komt dat materiaal vandaan? Had men de groeve later opgevuld, dan zou het opvulsel gelijkmatig over de groeve verdeeld zijn. Een waarom zou men dat doen? Een dagbouw-groeve haalt men normaliter leeg.

Natuurlijk kan er dekgrond van bovenop de verticale wand van de groeve naar beneden geschoven en gevallen zijn en zo een puinhelling hebben gevormd. Dit zal zeker in de loop der jaren ook zijn gebeurd. (De schuine helling die we bovengronds als wand van de kuil zien.) Waar komen dan echter de mergelbrokken, die tussen de leem en het grind zitten, vandaan? Dat doet weer denken aan een plafonddinstorting, al is de hoeveelheid mergelbrokken summier.

Een ander punt en in onze ogen het belangrijkste argument tégen een dagbouwgroeve is het feit dat in het verticale vlak (van boven naar beneden) de mergelwanden niet recht zijn (zoals bij de dagbouw-groeve in Valkenburg). De wanden lopen, vanuit de Wachelkoul gezien, overal schuin naar buiten, dus vanuit het centrum weg. Dat is voor een dagbouwgroeve onlogisch. Wat dat schuine aspect betreft lijken de

AFBEELDING 27: Lacroixberg. Duidelijk is te zien dat de wand van de Wachelkoul schuin loopt (rechts), dit in tegenstelling tot de rechte wanden van de Lacroixberg (links) (foto Peter Jennekens)

AFBEELDING 28: De "Burchthoebel" (foto Peter Jennekens)

vlakken (wanden) eveneens op sommige van de oudste gangen van de Caestertgroeve. Afbeelding 23 geeft mogelijk meer duidelijkheid hierover. In deze gangen van de Caestertgroeve ziet men, in de allereerste direct onder het plafond gelegen ontginningslaag, wel gebruik van de zaag, zei het zeer summier. Omdat de wanden van de Wachelkoul niet tot bovenaan zichtbaar zijn, kunnen we wat dit betreft (zaagsporen bovenin) ook geen vergelijking maken.

Als we de vorm van het perceel van de Wachelkoul nogmaals bekijken, dan zien we dat aan de zijde richting de Burchtstraat een inzinking in de rand van de kuil zit. Hier heeft de toegangsweg gelegen naar de ontginning van

de Wachelkoul. Zoals reeds vermeld moet deze toegangsweg links en rechts een talud hebben gehad en dat talud is nu nog deels te zien. Vanaf de inzinking in de rand van de Wachelkoul ligt een smalle langwerpige en opgevulde weide tot aan de Burchtstraat. In het verlengde van deze toegangsweg, aan de overkant van de Burchtstraat ligt een heuvel. Deze heuvel draagt de naam "de Burchthoebel" en dit zou de plek moeten zijn geweest waar de Burcht heeft gelegen.

De afstand tussen de Burcht en de Wachelkoul bedraagt minder dan 200 meter en het zou dan ook heel goed kunnen dat de benodigde stenen voor de bouw van de Burcht uit een eigen groeve, de Wachelkoul, zijn gewonnen.

- *"In het gebruik van natuursteen voor muurwerk ... stellen we vast dat men vaak natuurlijke materialen*

(..., mergel, ...) aanwendt, ontgonnen in de omgeving van de burchtsite of waarvan de steengroeve zelfs eigendom is van de plaatselijke heer." (Dupesé & Ubregts, 1991) -

Eveneens zou het goed mogelijk kunnen zijn dat de heuvel, de Burchthoebel, kunstmatig is opgeworpen. Een motte dus. Hiervoor zou men dan de dekgrond van de Wachelkoul en/of de grond die vrijgekomen is bij het aanleggen van de toegangssleuf gebruikt kunnen hebben, waarbij men bij de aanleg waarschijnlijk een reeds in de glooiende dalwand aanwezige vooruitstekende kaap benut heeft.

De Burchthoebel als een echte "heuvel-vorm", zoals dat in het tegenwoordige landschap nog te zien is, zou dus enerzijds ontstaan kunnen zijn

AFBEELDING 29: Duidelijk zijn de gekapte blokken in de muur bij de kerk van Vlijtingen te zien (foto Peter Jennekens)

door ophoging of anderzijds door het, heuvelopwaarts (richting Zussen), uitdiepen van een droge gracht, een afschnitt-smotte. Een combinatie van deze twee behoort natuurlijk ook tot de mogelijkheden. Tegenwoordig is de heuvel-vorm door erosie en door het lange tijd ploegen van het akkerland “vervaagd”. Het perceel grond waar de Burcht waarschijnlijk heeft gelegen is op het hoogste punt van de “hoebel” bezaaid met grote en kleine brokken mergel.

Het betreft hier louter “hypotheses” die, niet archeologisch of anderzijds onderbouwd, wel de moeite waard zijn om eens de gedachten over te laten gaan.

De Burcht moet voor augustus 1715 afgebroken of verwoest zijn, omdat in dat jaar de pastoor van Vlijtingen, getuige een archiefstuk, een mergelstenenmuur laat bouwen en daarvoor gebruikt maakt van mergelblokken van deze Burcht (Kerkgoederenregister van Zichen).

Bij het onderzoek is zowel de mergelstenen muur bij de tuin van de pastorie als de muur rondom de kerk van Vlijtingen nader bekeken. Deze twee muren zijn in de loop van de tijd diverse malen gerestaureerd, waarbij de oude mergelblokken deels zijn vervangen door “nieuwe mergelblokken” of door bakstenen. Bij de pastorie is alleen de achtermuur nog van mergel, maar de oorspronkelijke blokken zijn grotendeels vervangen. Een enkele blok met kapsoren is nog te zien. Met de muur rondom de kerk is het al niet veel beter gesteld. Op een plaats waar een dikke bakstenen muur

aansluit op een smallere muur is een scheur en een gat ontstaan. Hier, in deze dikke muur, zijn aan alle zijden gekapte mergelblokken te zien, die aan de voor- en achterzijde ommanteld zijn door bakstenen. Zouden dit dan nog de blokken afkomstig van de Burcht zijn?

Maar we waren bezig met de beschrijving van de Wachelkoul. Kijken we bovengronds verder, dan zien we dat aan de bovenzijde van de Wachelkoul, richting Zussen, een uitstulping in de vrijwel ronde vorm zit. Het is in deze uitstulping dat de overgang ligt tussen de ontginning met alleen de slagbeitel als leidend gereedschap en de ontginning waar de zaag een veel grotere rol toebedeeld krijgt. Dus hier was de overgang

AFBEELDING 30: De Wachelkoul (foto Peter Jennekens)

horizontale lagen. Op de wanden zien we geen “blokvormen”, maar die zien we in de oudste gangen van Caestert ook niet.

In de leem en grind aangetroffen losse mergel blijken toch blokken te zitten. Blokken met vlakke kanten waarop kapsporen te zien zijn.

Dit zou er dus op kunnen wijzen en deze mogelijkheid heeft onze voorkeur, dat de Wachelkoul wel degelijk een ondergrondse ontginning is geweest en wel voor de winning van blokken.

Hierbij komt het bevestigend antwoord op de vraag of de Wachelkoul de mergelblokken heeft geleverd voor de bouw van de burcht ook weer wat dichterbij, al zal dit door onderzoek bewezen moeten worden.

Dat de familie van der Marck een mergelgroeve in bezit had, is beschreven (Franquinet, 1879 en Hackeng, 2006).

Als de bezittingen van Evrard van der Marck in 1509 overgaan naar het Sint-Servaaskapittel, komt de mergelgroeve in het bezit van het kapittel. Tussen 1500 en 1505 speelt er rondom deze groeve een conflict tussen enerzijds de toenmalige “eigenaar” van de groeve (en Burcht) Hendrick Tybus en vervolgens Evrard van der Marck en anderzijds het Sint-Servaaskapittel.

Dit conflict staat beschreven in een akte (RHCL, 14.Boo2A Kapittel St. Servaas, inv. nr. 960, fol. 71-75), en dient als uitgangspunt voor een artikel (Westreenen, 1986).

tussen de ontginning van de Wachelkoul en het stelsel ontgonnen vanuit de Wachelkoul. Afhankelijk van het antwoord op de vraag “dagbouwontginning ja of nee?”, heeft men, of op deze plek in de mergelwand van de dagbouwgroeve een nieuwe ingang gemaakt, of men heeft in een bestaande gekapte gang een nieuwe gezaagde gang aangezet.

Dat brengt ons dan direct bij de volgende vraag of het bij de Wachelkoul een ontginning voor blokken betreft, of dat men hier alleen losse mergel gewonnen heeft?

Bekijken we de slagsporen, dan zien we dat deze gegroeped zijn in

Het kapittel wil graag gebruik maken van een toegangsweg, een ingang en bijbehorend stelsel, die echter op dat moment (nog) in beheer zijn van Hendrick Tybus. Volgens Tybus zijn er onkosten gemaakt en hij wil hiervoor gecompenseerd worden. Uiteindelijk, al gaan daar jaren overheen, komt men tot overeenstemming.

Een interessante akte en dito artikel met veel informatie waaruit echter niet naar voren komt over welke groeve het nu daadwerkelijk gaat.

Toch brengt de akte zelf, in combinatie met de kennis van nu, de oplossing. Het gaat dan om de zin waarbij het Sint-Servaaskapittel toestemming krijgt *“umden invaert ende uutvaert des berchs”* te mogen gebruiken *“... omme honne steyne ende ander guet daer uut ende in te moegen vueren, dragen, sleypen off andersyns gebruycken, keren ende wenden van achter tot voer bis opter heerstraeten, ...”*.

En in dat laatste woord zit nu juist de clou; de *“heerstraeten”*. De *“Herenstraat”* is namelijk een andere (oude) benaming voor de Burchtstraat. Hieruit kunnen we dan ook met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid concluderen dat de bedoelde *“invaert ende uutvaert”* de al dan niet oorspronkelijke ingang van de Wachelkoul moet zijn.

Epiloog

Er blijven nog veel vragen over, waarbij echter een zeer belangrijke vraag tot de verbeelding blijft spreken en wel de vraag of de ontginning van de Wachelkoul ouder zou zijn dan ca. 1360, de tijd van het bouwen van de Burcht?

Met andere woorden, is de ontginning misschien niet aangezet door de familie van der Marck, maar was deze reeds (gedeeltelijk) aanwezig?

Zo ja, is het dan de Wachelkoul geweest die in 1256 de mergelblokken uit

Zichen heeft geleverd voor de bouw van de abdij van St. Truiden (Pirenne, 1896)?

Of is er in ZZB een nog oudere, tot nu toe onbekende groeve te vinden?

Om een stuk duidelijkheid met betrekking tot de Wachelkoul en het directe gebied eromheen te verkrijgen en hypothesen te kunnen scheiden van waarheden, is het belangrijk om naast verder archiefonderzoek ook bovengronds (archeologisch) onderzoek te verrichten. Men zou bijvoorbeeld het Lacroixbosje kunnen opschonen, de omtrek (wanden) en de vloer van de ontginning kunnen blootleggen, de toegankelijkheid kunnen verbeteren en informatieborden plaatsen. Ook het bepalen van de exacte locatie en omvang van de Grote en Kleine Burcht is van belang. Voor zover bekend heeft er nooit archeologisch onderzoek bij de Burchthoebel plaatsgevonden. Geofysisch onderzoek, proefboringen en proefsleuven zouden hier al veel informatie, zoals een directe relatie tussen de Burcht en Wachelkoul, kunnen opleveren.

Uit historisch en landschappelijk oogpunt zou verder onderzoek niet alleen voor de tegenwoordige eigenaar, maar ook voor de gemeente Riemst een aanwinst zijn. Hierdoor zou men ook de negatieve beeldvorming van de mensen van Zichen en Zussen, die de mergelgroeven vaak als een last ervaren, in positieve zin kunnen veranderen.

Zichen en Zussen zijn gebouwd op hun verleden en dat moet men koesteren en de misschien wel oudste ontginning van Riemst verdient dit zeker.

(In navolging van bovenstaand onderzoek en de daaruit voortvloeiende ontdekking van de Wachelkoul is contact opgenomen met de archeologische dienst van de gemeente Riemst. Er heeft een gesprek plaatsgevonden tussen de archeoloog, een vertegenwoordiger van de gemeente en de auteurs van dit artikel. Hierbij is het belang van de ontdekking besproken en zal er een verzoek voor een nader archeologisch onderzoek worden ingediend.)

Literatuurlijst en bronnen

Amendt K. – 2013: *Onderzoek naar de ontginning van een groeve: vier groepen ontginningsmethoden.* SOK-Mededelingen 58 (p. 2-27)

(Bovenstaande wordt momenteel volledig uitgewerkt in: Amend. K. & Jennekens P. : *Handboek onderzoeksmethoden: Het onderzoek naar de ontginning van een groeve*)

Buysmans C. – 1715: Kerkgoederenregister v. Zichen, los blad

Dupesé F.& W. Ubregts W. – 1991: *De donjons in Vlaanderen: architectuur en wooncultuur*

Franquinet. G.D. – 1879: *De Heerlijkheid van Sichen.* De Maasgouw, 1 (p. 86 - 87)

Hackeng, R. – 2006: *Het middeleeuwse grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn.*

36 **Jennekens P. & Habets R. – 2014:** *Diverse mergeexploitanten in een groot deel van de St. Pietersberg in de 16^e eeuw Deel 2.* SOK-Mededelingen 60 (p. 32-43)

Jennekens P., Magnee R. & Willems F. – 2012: *Een apart stelsel in de "Grote Berg" van Zichen Zussen Bolder.* SOK-Mededelingen 57 (p. 2-19)

Lenaerts M., e.a. – 1991: *RIEMST en zijn verleden.*

Ogg H. & Willems F. – 2014: *Verwarrende opschriften in de Lacroixberg.* SOK-Info 161 (p. 19-22)

Olefs P. & Vossen F. – 1985: *Mijnbouwkundige voorzieningen in de Collasberg te Zichen.* SOK-Mededelingen 7 (p. 10-12)

Pirrenne H. – 1896: *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel*

RHCL, 14.Boo2A Kapittel St. Servaas, inv. nr. 86B

RHCL, 14.Boo2A Kapittel St. Servaas, inv. nr. 910

RHCL, 14.Boo2A Kapittel St. Servaas, inv. nr. 960

Silvertant J. – 2014: *Valckenborg. Geschiedenis en archeologie van de middeleeuwse vesting*

Spee J. – 1984: *Themaboek Sint Pietersberg Noord*

Vossen F. – 1985: *Collasberg of Marresberg?* SOK-Mededelingen 8 (p. 6-7)

Westreenen v. F.S. – 1986: *Wie een kuil graaft voor een ander ...* SOK-Mededelingen 9 (p. 20-23)

Willems, F. – 1990: *Opschriften aangetroffen in Lacroix's berg.* Heemkundeblad Sint-Servaas, jrg. 4 nr. 2 (p. 5 e.v.)

Willems J. samenstelling van: *Rollen en Gigten van Schepenbank Zichen en Zussen.* Rijksarchief Hasselt

Kerkgoederenregister v. Zichen, losblad, 1715

Met dank aan

De gemeente Riemst voor de toestemming om dit onderzoek te mogen verrichten en het gebruik mogen maken van de plattegrond.

Ton Breuls voor het beschikbaar stellen van een plattegrond.

Johan Janssen voor het beschikbaar stellen van een prentbriefkaart.

De familie Nelissen als pachter van de Lacroixberg.

Kevin Amendt voor het kritisch nakijken en de zinvolle commentaren.

COLOFON

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

BASISONTWERP

Jos Bruystens, grafisch ontwerper, Maastricht

LAY-OUT & OPMAAK

Van de Manakker, grafische communicatie, Maastricht

DRUK

SHD Grafimedia, Swalmen

REDACTIEADRES

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be

FOR SUMMARIES IN ENGLISH, PLEASE CONTACT THE EDITOR AT

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@telenet.be
De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is
geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

€ 8,50 inclusief verzendkosten
door overmaking via bijgevoegde betalingsbrief
op rekeningnummer
IBAN NL71 INGB 0002 2055 89
BIC INGBNL2A
t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Godsweerderstraat 2, 6041 GH Roermond

LOSSE VERKOOP

€ 8,50 tegen contante betaling op het redactieadres.
De SOK Mededelingen zijn te bestellen door € 10,00 (inclusief verzendkosten)
over te maken op ING-rekening: 429851 (buitenlandse betalingen:
BIC: INGBNL2A en IBAN: NL31INGB0000429851) ten name van het
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap te Melick
(publicatiebureau@nhgl.nl).
Vermeld bij omschrijving de gewenste publicatie en daarnaast uw adres,
postcode en woonplaats.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts
toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

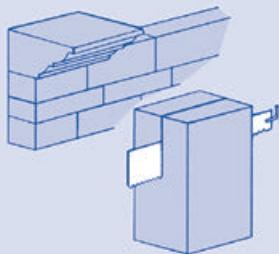
ISSN 1382-2608

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Provincie Limburg

Mergelbouwsteen *P. Kleijnen*

*Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460*